BAYRAQDAR

(Eysebionun faciəli ölümü haqqında kədərli povest)

– Adam dəli olanda, özü bilmir ki, dəli olub? Hıy?

(Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişinin Cümüyə (Qızıl Diş Cümşüdə) verdiyi sual.)

– Nə deyim e, qağa? Üçrəngli bayrağımıza qurban olum! Mən ölüm, bunnan artığını nə deyim? Hıy? Denə, deyim!

(Bi-bi-si müxbirinin: «– Bu bayraq sizin üçün nədir?»– sualına Bayraqdarın verdiyi cavab.)

– Sovet zubulu ilə zarafat eləmək olmaz ha!..

(Cümünün (Qızıl Diş Cümşüdün) söylədiyi kəlam.)

... sonra o həyətdə, elə bil, xəzri, giləvar yox, bir sevinc küləyi əsdi:
– Eysebio gəldi!..
– Eysebio!..
– Eysebio!..
... və o həyətdə gözəl bir futbol oyunu başladı...
... və o zaman o həyəti ilk dəfə görən adam, yəqin, fikirləşərdi ki, burada nə xoşbəxt insanlar yaşayır...

I

2003-cü il Mayın 28-nə – Azərbaycan Demokratik Respublikasının 85-ci ildönümünə bir gün qalmış, yəni mayın 27-də, axşamçağı, böyük-kiçik – bütün şuşalıların Bayraqdar çağırdığı Surxayın daha sabahı gözləməyə səbri çatmadı, səliqə ilə ağ çitə, üstündən də sellofana büküb çarpayının altında – başqa yer yox idi – saxladığı bayrağı – müstəqil Azərbaycanın üçrəngli bayrağını – çıxartdı, xüsusi bir həvəslə, ləzzətlə çiti, sellofanı açdı və bayrağı götürüb Buzovna Fəhlə Yataqxanasının həyətinə düşdü, gözünü qıyıb zəndlə qazanxananın damına baxdı.

Birmətrəbəli o köhnə qazanxana həyətin yuxarı başında idi, ondan o tərəfə həyət qurtarırdı və Bakıya gedən şose yol başlayırdı. Surxay Yataqxanada məskunlaşdıqları bu on ildə bayrağı həmişə üçüncü mərtəbədəki evinin (otağının) pəncərəsindən uzadıb asırdı, amma pəncərədən uzanan bayraq bu yerlərin küləyinə dözmürdü, xəzri əsəndə bir tərəfə əyilirdi, gilavar əsəndə o biri tərəfə və Surxay da gündə neçə dəfə o bayrağın səmtini düzəltməli olurdu. Bir müddət bundan əvvəl cani-dildən 28 Mayı gözləyə-gözləyə birdən Surxayın ağlına gəldi ki, bu dəfə bayrağı evin (otağın) pəncərəsindən yox, qazanxananın damında, küncdən assın. Bayraq həm şose yol tərəfdən görünəcəkdi, həm həyətdən, həm də onu orda elə bərkitmək olardı ki, hər dəfə küləyin səmtinə əyilməsin. Surxay belə hesablamışdı ki, Mayın 28-də sübh tezdən durub bayrağı o küncdən asacaq, amma Mayın 28-i yaxınlaşdıqca, çarpayının altındakı o bayraq da Bayraqdarı maqnit kimi özünə çəkirdi, – srağagün dözdü, dünən dözdü, amma bu axşam daha dözə bilmədi və bayrağı götürüb beləcə həyətə endi.

Şose yolun Yataqxananın həyətinə bitişik səkisi boyunca dörd-beş addımdan bir otuz-otuz beş illik tut ağacları əkilmişdi – yeddi-səkkiz ağac idi və o tut ağaclarından biri ilə qazanxananın divarı arasında yarım metrdən də az bir məsafə var idi və Bayraqdar bayraqla birlikdə o tut ağacının yanına getdi.

Bir vaxtlar Bayraqdar bayrağı əlinə alanda, həndəvərdə nə qədər uşaq var idi, onun başına yığılırdı, amma indi həyətdə heç kim yox idi və ümumiyyətlə, elə bil ki, illər ötdükcə o bayrağın da cazibəsi azalırdı və bu barədə – xüsusən gecələr yerinə girib yuxuya getməzdən əvvəl – fikirləşəndə, Surxaya elə gəlirdi ki, elə bil, ürəyində Şuşadan başqa (bəlkə, Şuşadan da betər!), ikinci bir dərd yarğanı da əmələ gəlir.

Surxay əlində tutduğu bayrağa baxdı və birdən-birə ürəyindən belə bir ağrı da keçdi ki, bayraq – bu gözəl bayraq, bu gözəl üçrəngli bayraq qocalıb... Göyünün də, qırmızısının da, yaşılının da rəngi solmuşdu, qotazı tiftiklənmişdi, dəmir ucluğunun nikeli nöqtə-nöqtə orda-burda pas atmışdı, dəstəyinin lakı adda-budda tökülmüşdü və bu bayraq açıq-aşkar deyirdi ki, Surxay, qardaş, daha mən yorulub əldən düşdüm, məni dəyişdir. Elə həmin anda da Bayraqdarın bütün içindən bir vicvicə keçdi,

birdən-birə də əməlli-başlı gözləri doldu, çünki Surxay – Bayraqdar belə vəfasız adam deyildi.

Əvvəlcə Cümünün (Qızıl Diş Cümşüdün) sürdüyü lafetli motorellerin (tırtırın) tırıltısı gəldi, sonra özü görünüb şosedən həyətə buruldu və Cümü əlində bayraq tutub, qazanxananın küncündə dayanmış Surxayı görəndə tırtırı saxladı:

– Nədi, ə, Bayraqdar, bayram bu gündü?

O axşam Buzovnada külək yox idi, xəfif bir yel əsirdi, amma elə o xəfif yel də bəs elədi ki, Cümüdən gələn araq iyi bütün ətrafa yayılsın.

– Hara vurassan?– Cümü soruşdu və motorollerdən düşüb Surxayın yanına gəldi...

– Istəyirəm ora, – Bayraqdar əlini uzadıb qazanxana damının küncünü göstərdi, – vurum.

– Bə nətər bərkidəssən?

– Odu ha, – Bayraqdar haçansa tut ağacının dibində düşüb qalmış yekə bir kubik parçasını göstərdi, – onu dəstəyin üstünə qoyajam. – Sonra: – Amma o azdı, – dedi. – Bir-iki yekəsini də tapım gərək.

Cümü, elə bil, bir bəhanə axtarırdı ki, Yataqxananın beşinci mərtəbəsindəki evinə (otağına) getməsin və:

– Qoy, əvvəlcə mən dırmaşım, – deyib, elə bil, çoxdan gözlədiyi əzizi idi, tutun yoğun gövdəsini bağrına basıb yuxarı dırmaşmağa başladı və dırmaşa-dırmaşa da, hıqqandıqca bir az bundan əvvəl Bolelşik Bufetçi Ibadullanın bufetində içdiyi 200 qram arağın iyi aləmi başına götürürdü və Bayraqdar üçün bu araq iyi ilə o bayraq bayramı ərəfəsinin gözəl ab-havası arasında tamam bir uyuşmazlıq var idi.

Cümü yuxarı dırmaşıb asanca qazanxananın damına adladı və Surxay bayrağı uzadıb ona verdi, tutun dibindəki yekə kubik qırığını da qaldırıb Cümüyə ötürdü və o tərəf-bu tərəfə baxdı ki, yenə daş tapsın, amma Cümü:

– Burda zubul kimi bir şey var, – dedi. – Qalx, elə onuynan vuraq. Üstünə daş qoymağnan başa gəlməyəjək.

Bayraqdar da tutla dırmaşıb qazanxananın damına çıxdı və Cümü, doğrudan da, Allah bilir nə vaxtdan atılıb damda qalmış, illərdən bəri də paslanmış, amma ucu iti, uzun və nazik zubul kimi bir şey tapmışdı.

Surxay zubulun o tərəfinə-bu tərəfinə baxa-baxa bir az tərəddüdlə:

– Görən paralamaz dəstəyi?– soruşdu.

Cümü:

– Nə bilim, – dedi. – Küləyin öhdəsindən gəlsə, o gələjək. Daş yığmağnan düzələsi iş deyil...

Surxay o nazik, uzun zubulu o tərəf-bu tərəfə çevirərək fikirləşdi ki, elə bunun özünün də başını nikelləmək, həmişəlik dəstəkdə saxlamaq, hər dəfə də istədiyin yerə vurmaq olar və bu qərarından sonra bayrağı qazanxananın damının küncündən uzatdı, Cümü bayrağı tutdu, Surxay da o daş parçası ilə zubulu bayrağın dəstəyinə vurmağa başladı.

Surxay:

– Ə, yavaş ol, buralar dağılıf əldən gedif, – dedi. – Yıxılarsan.

Cümü sidq-ürəkdən:

– Cəhənnəmə yıxılım! – dedi. – Amma, qağa,bu bayrağı gərək remont eləyəsən, qotazını-zadını təzələyəsən...

Bu bədbəxt Cümü – «pyaniskə» olanda nə olar (yaxşı gününə görə içmir ki!) – yaxşı adam idi, onun o «remont» sözü Bayraqdarın xoşuna gəldi. Cümü «gərək bu bayrağı atasan» demədi, «gərək remont eləyəsən» dedi və elə bil 2003-cü il mayın 27-dəki o axşam, Fəhlə Yataqxanasının həyətindəki o qazanxana damında birdən-birə üçbucaq bir doğmalıq əmələ gəldi: Surxay – Bayraq – Cümü.

Surxay:

– Hə, – dedi, – əl gəzdirəjəm.

Cümü zarafatla:

– Sovet zubulu ilə zarafat eləmək olmaz ha!.. – dedi. – Yavaş ol, əlini əzərsən.

Surxay:

– Ə, buna da üçrəngli bayrağ deyərlər! – dedi və o paslı zubul, elə bil, Bayraqdarın o sözlərini eşidib, o ruh yüksəkliyini hiss edib kubik parçası ilə vurula-vurula dəstəyi parçalayıb-eləmədi, amma damın özünün daşları illərin yağışının, küləyinin altında suvaqdan çıxmışdı, tərpənirdi və Bayraqdar nigarançılıqla: – Allah eləməsin, – dedi, – amma bu daşlar bir dəfə burdan kiminsə başına düşəcək.

Cümü:

– Qağa, mən ölüm, onlara tapşır ki, mənim başıma düşsün, – dedi və güldü.

Surxay:

– Mənim tapşırmağımnan olsaydı, elə tapşırardım, sənin o taksini qaytarardılar özünə! – dedi və birdən qorxdu ki, onun bu sözləri qazanxananın üstündə Cümünü kövrəldər, yaxşı olmaz, amma Cümü kövrəlmədi, əksinə, bayrağın duruşunu tərifləndi:

– Allah haqqı, əla görünür!..

Surxay:

– Çox sağ ol, – dedi, elə bil, Cümü bayrağı yox, Surxayın özünün əlalığından dəm vururdu, amma o zubul bayrağı, doğrudan da, dama möhkəm bərkitdi və Surxayın da kefi açıq-aşkar kökəldi. – Bu zubulu elə dəstəkdə saxlayajam...

Bolelşik Bufetçi Ibadullanın bufetində içdiyi o 200 qram arağın təsiri tamam keçib getməsə də, Cümü ay işığında Bayraqdarın gözlərinin güldüyünü, bütün dərdini-sərini yadından çıxardığını gördü və elə bil, Bayraqdarın içindən gələn o gözgörəti uşaq sevinci Cümüyə də sirayət etdi, Cümü də Buzovna Fəhlə Yataqxanasının həyətindəki o qazanxananın damında sinədolusu yaxşıca bir nəfəs aldı.

Nə müddət idi, Cümünün (Qızıl Diş Cümşüdün) sinəsi beləcə «doydum» deyib, hava ilə dolmamışdı.

II

Çox illər bundan əvvəl – onda hələ Azərbaycanda sovet hökuməti qurulmamışdı – bütün bu yerlər – Buzovnadakı Fəhlə Yataqxanasının həyətinin yuxarı başından üzüaşağı, Yataqxana binasının özünün də tikildiyi ərazi daxil olmaqla, neftxuda Məşədi Ağarəhim Mir Abdulla oğlunun əncir, iydə, innab, püstə, badam, muşmula bağı idi və Kolxoz kişinin, əlbəttə, bundan xəbəri yox idi ki, o uzaq zamanlarda hər dəfə yazağzı səksən yaşlı Məşədi Ağarəhim o boyda bağın ağaclarını aftafa ilə bir-bir özü sulayırdı və bundan sonra gələn yaza qədər bağa Məşədinin bağbanları qulluq edirdi və yenə də növbəti yazqabağı xəzrisiz-gilavarsız gözəl bir sübh çağı

kişi özü ağappaq alt paltarının üstündən əyninə bir pencək geyib, ağ təsəyi də həmişəki kimi, başında, əlinə aftafa alıb bağı sulamağın siftəsini edirdi və bu, illər keçdikcə etiqad mərasimi kimi bir şeyə çevrilmişdi, elə bil, kişinin ömrünü də bütün il boyu gözlədiyi o növbəti sulama mərasimi uzadırdı.

Və əlbəttə, Kolxoz kişinin, aydın məsələdir, burasından da xəbəri yox idi ki, Abşeronda sovet hökuməti qurulanda birdən-birə bolşevik olmuş üç-dörd nəfər keçmiş fəhlə – onlardan birinin büstü Sovet Ittifaqı dağılanacan Buzovna parkında dururdu, birinin də adını məktəbə vermişdilər, sonra həmin məktəbdə oxumuş Qarabağ şəhidinin adı ilə dəyişdilər – iki rus əsgəri ilə gəlib, Məşədi Ağarəhimi yuxudan durğuzub, elə həmin ağappaq tuman-köynəkdə, aparıb sinfi düşmən kimi güllələdilər və iyirminci illərdə, otuzuncu illərin əvvəllərində Məşədi Ağarəhim Mir Abdulla oğlunun bağı tamam tələf olub getdi və o bağdan təkcə üç iydə ağacı, bir də o qədim zeytun qaldı.

Sonralar – müharibə qurtarandan sonra – qırxıncı illərin axırlarında burada bu Fəhlə Yataqxanasını tikdilər və elə ki, Sovet Ittifaqı dağıldı, müəssisələr dayandı, Yataqxanada yaşayan fəhlələrin hərəsi bir tərəfə dağılışdı, sonra ermənilər Qarabağı işğal etdi, o vaxt – 1992-ci ilin cırhacır isti yay aylarında Şuşadan qaçqın düşmüş camaatın bir qismini müvəqqəti olaraq bu Yataqxanada yerləşdirdilər və o müvəqqəti, bu müvəqqəti, – Buzovnadakı Fəhlə Yataqxanası həmişəlik məsgən olub qaldı.

Kolxoz kişi həyətdə durub əlini uzadaraq orda-burda suvağı tökülmüş, Nuh-Nəbidənqalma əhəngi rəngini itirmiş, il-on iki ay pəncərələrinin, eyvanlarının arasında zivədən pal-paltar asılmış Yataqxana binasını göstərib deyirdi:

– Bu da bizim elimiz, obamızdır də...

III

Surxay müstəqil Azərbaycan Respublikasının üçrəngli bayrağını ilk dəfə 1988-ci ildə – Ermənistan «perestroyka» hərc-mərcliyindən və Qorbaçovun maymaqlığından istifadə edib Qarabağı Azərbaycandan qoparmaq istəyəndə – Şuşadakı etiraz mitinqində, Bazar başında qaldırdı və o bayraq dədəsi kimi uzunboylu olan Uzun Surxayın başının üstündə xeyli müddət dalğalandı, amma üstündən bir ay keçəndən sonra, elə ki, ara bir az sakitləşdi, o bayrağı qaldırdığına görə Surxayı tutub qoduqluğa saldılar, iki gün saxlayıb, buraxdılar, çünki Şuşanın dəliqanlıları Bazar başına yığışıb bir ağızdan qışqırmağa başladı:

– Bay-raq-dar!..

– Bay-raq-dar!..

– Bay-raq-dar!..

Və günün günorta çağı Müsavat hökumətinin üçrəngli bayrağını Şuşanın mərkəzində başının üstünə qaldırmış Surxayı – Stalinin ölən günləri idi – təzədən ara qızışmasın deyə, Bakıdan gəlmiş Azərbaycan KP MK təlimatçısının göstərişi ilə həbsdən azad etdilər və Telefon Stansiyasının yanındakı mətbuat köşkündə qəzet-jurnal satan Uzun Surxay (Məmmədov) o gündən də oldu Bayraqdar – Surxay Bayraqdar. Daha doğrusu, Şuşa camaatı onu «Bayraqdar Surxay»– deyə çığırmağa başladı, amma Surxayın «Bayraqdar Surxay» yox, «Surxay Bayraqdar» daha çox xoşuna gəlirdi və Surxay erməni təcavüzü ilə bağlı Moskvaya göndərilən bütün etiraz məktublarına, mitinqlərdə həbs olunmuş adamları azad etmək

tələbnamələrinə, Azərbaycanın SSRI-nin tərkibindən çıxmaq istəməsi barədə Siyasi Büroya göndərilən teleqramlara və s. elə bu cür – «Surxay Bayraqdar» kimi imza atmağa başladı və onun hələ heç kimə demədiyi, ürəyində gəzdirdiyi bir arzusu da bundan ibarət idi ki, Əbülfətin də familini gələcəkdə «Məmmədov» yox, «Bayraqdar» yazdırsın: Əbülfət Surxay oğlu Bayraqdar.

Şuşa camaatı gözünü açıb bu mətbuat köşkündə Surxayın dədəsi Uzun Məti dayını qəzet-jurnal satan görmüşdü və o vaxt ki, Uzun Məti dayı xəstələnib yorğan-döşəyə düşdü (onda Surxay məktəbin onuncu sinfində oxuyurdu), elə o vaxtdan da Surxay məktəbi atıb, gəlib dədəsinin yerində oturdu və iyirmi il sərasər Şuşadakı o gözəl köşkdə qəzet-jurnal satdı.

Surxay o biri sinif yoldaşları kimi Bakıya, ali məktəbdə oxumağa getmədi, heç onuncu sinifi də bitirmədi. Köşkdə dədəsinin yerinə keçəndən sonra, hərdənbir dərsə gedirdi, amma bir dəfə Məleykə müəllimə – məktəbin dərs hissə müdiri – köşkün qabağında dayanıb:

– Dərsə niyə gəlmirsən, a bala? – soruşdu.

Surxay:

– Dədəmin yerindəyəm axı... – donquldandı.

Məleykə müəllimə də:

– Nədi, dədən səni varis elan edib?– deyə onun üzünə çımxırdı və bununla da kifayətlənməyib əli ilə köşkü göstərdi: – Pah!.. – dedi. – Bura da sənin padşahlığındı?!

Və Məleykə müəllimənin o «Pah!»ından sonra Surxay məktəbi tamam atdı, amma oxumağın dalınca getməsə də, Şuşada az adam tapılardı ki, Surxay qədər siyasi aləmdən xəbərdar olsun (Syerra-Leonenin prezidentinin adından tutmuş Suslovun dədəsinin adınacan) və «perestroyka»nın şıdırğı vaxtında ilk dəfə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin şəklini tapıb köşkün şüşəsinə taxan adam da Surxay oldu və o zaman, elə bil ki, uzun illərin ayrılığından sonra nəhayət ki, Azərbaycana qayıda bildiyinə görə Şuşadakı o qəzet köşkünün şüşəsindən xəfif bir təbəssümlə gülümsəyən Məhəmməd Əmin bəyi çox adam ilk dəfə görürdü və soruşurdu ki, bu kimdi belə?

Surxay evləndi, Əbülfət – Əbili anadan oldu və o vaxt, əlbəttə, Surxay bilmirdi ki, Əbülfət haçansa, Eysebio olacaq, bütün Bakı onu «Eysebio»– deyib, çağıracaq. Surxay o vaxt Salazarın kim olduğunu, nə vaxt doğulduğunu bilirdi, amma dünyada Eysebio adında bir məxluqun olduğundan heç xəbəri də yox idi və əlbəttə, o vaxt Surxay burasını da bilmirdi ki, Allah-taala Eysebionun ömrü üçün (Əbülfətin ömrü üçün) bu dünyada az bir möhlət ayırıb.

Illər keçdikcə, Şuşanın mərkəzindəki o köşk, o köşkdəki qəzet-jurnallar və o qəzet-jurnallardakı siyasi xəbərlər Surxayın həyatının mənasına çevrildi – hər şey belə deyirdi, amma əslində, belə deyilmiş, çünki Surxayın həyatının həqiqi mənası və onu Bayraqdar edən üçrəngli bayraq oldu.

Surxay Gülzar arvadı tikiş maşınının arxasında oturdub başının üstünü kəsdirərək göy, qırmızı, yaşıl ipəkdən bayrağı özü tikdirdi, ayı, ulduzu da öz əli ilə kağızın üstündə ölçdü, biçdi, kəsdi və sonra yenə Gülzar arvadın başının üstündə dayanıb ağ ipəyə keçirtdi, bayrağın dəstəyini əvvəlcə şam ağacından düzəltdi ki, yüngül olsun, sonra fikirləşdi ki, üçrəngli bayrağın dəstəyi gərək yüngül olmasın, palıd ağacından bir dəstək düzəltdi, sonra o palıd dəstəyi də üçrəngli bayrağa layiq bilmədi və

rəhmətlik Uzun Məti kişinin cavanlıq çağlarında həyətdə əkdiyi böyük qoz ağacının bir gözəl budağından dəstək düzəltdi, Bazar başında misgər Əlihüseyn kişinin dükanına gedib bayrağa dəmir ucluq düzəltdirdi, o ucluğa nikel çəkdirdi və qaynanasına – Səyyarənin anasına – o arvadın əl işi bütün Şuşada məşhur idi – ipək qotaz düzəltdirib o ucluqdan asdı və Surxay Bayraqdar 1988-ci ildə üçrəngli bayrağı başının üstünə qaldırıb mitinqin önündə dayananda, il-on iki ay Sovet Azərbaycanının oraqlı-çəkicli bayrağını görməyə adət etmiş çox adam o müstəqillik bayrağını birinci dəfə gördü.

Və o vaxtdan Şuşada bir mitinq olmadı ki, Surxayın bayrağı o mitinqin iştirakçısı olmasın, erməni gülləsinə tuş gələn bir şəhid dəfni olmadı ki, Surxayın əlindəki o bayraq orada başını əyməsin...

Və o bayrağın eşqi Telefon Stansiyasının yanındakı o mətbuat köşkünə, qəzet-jurnallara və o qəzet-jurnallardakı siyasi xəbərlərə hörməti və məhəbbəti də sıxışdırıb Surxayın ürəyində büzüşdürdü – indi o ürəyin içindəki üçrəngli bayraq idi...

IV

Vasili Kuzmiçın qızı bir yəhudiyə ərə getmişdi və indi əri ilə birlikdə köçüb ABŞ-da yaşayırdılar, oğlu Vanya hələ sovet vaxtı Tambovda əsgərlik etmişdi, sonra da orada qalmışdı, orada evlənmişdi və orada da yaşayırdı, Kuzmiçin arvadı Vera Arxipovna altı iliydi ki, torpağın altında idi, özü, yəni Vasili Kuzmiç isə beş ildən artığıydı ki, Bilgəhdə, prokuror Əhməd Ağayeviçin bağında yaşayırdı.

Sovet vaxtı Vasili Kuzmiç Bakı Lampa zavodunda çilingər işləyirdi və işləməyi sevən adam olduğu üçün, hər ay aldığı maaş onu da, ailəsini də dolandırırdı. Vanya əsgərliyə gedəndən və Tambovda qalandan, qızı ABŞ-a köçəndən sonra, Vera Arxipovna ilə birlikdə dolanışıqları isə lap şah dolanışığı idi – həftədə, heç olmasa, iki dəfə evdə təzə donuz əti bişirdi və həmin günlərdə Vasili Kuzmiç axşam işdən evə gələndə Vera Arxipovna ilə üzbəüz oturub o qızarmış gözəl donuz ətini yanındakı kartof, ya qarabaşaq, ya vermişel qarniri ilə yeyə-yeyə yarımlitrlik bir araq şüşəsi boşaldırdılar – 100, uzaq başı 150 qram Vera Arxipovna içirdi, qalanını da Vasili Kuzmiç. Sonra rus çastuşkaları, Şuljenkonun, ya Utesovun mahnıları yazılmış valları hələ 60-cı illərin əvvəllərində aldıqları patefonda oxudub ləzzətlə qulaq asırdılar, ya da əli dinc durmayan Vasili Kuzmiç çəkicini, kəlbətinini götürüb haranısa təmir edirdi, nəsə düzəldirdi, hərdənbir də elə divanın üstündə cavanlıqlarını yada salırdılar. Bütün bunlara onu da əlavə eləsək ki, Vera Arxipovna özü qış üçün sala düzəldirdi, zels hazırlayırdı, duzlu xiyar qoyurdu, o zaman, əlbəttə, Vasili Kuzmiçin sovet dövründəki həyatına qibtə etmək olardı və indi o həyata birinci qibtə edən adam, elə Kuzmiçin özü idi.

Və hərdən bağda – Əhməd Ağayeviçin bağında qədim əncir ağacının dibində oturub kürəyini ağacın yoğun gövdəsinə söykəyərək filtrsiz siqaret çəkə-çəkə o zamanları xatırlayan Vasili Kuzmiçin, bəzən, özünün də inanmağı gəlmirdi ki, haçansa, həqiqətən elə gözəl bir həyat yaşayıb, amma Vasili Kuzmiçin ürəyində xüsusi bir təəssüf hissi də yox idi, çünki o, həyat adamı idi və fikirləşirdi ki, həyatdı, yaşanıb, keçib-gedib və yalnız Vera Arxipovnanı xatırlayanda, sonuncu siqareti nə vaxt çəkməyindən asılı olmayaraq, Kuzmiç təzə bir siqaret yandırırdı.

Sovet zamanının bayramlarında – 1 Mayda, 9 Mayda, 7 Noyabrda Vasili Kuzmiç Vera Arxipovnanın səliqə ilə ütülədiyi göy kastyumunu geyib, Lampa zavodunda işlədiyi müddətdə əmək qələbələrinə görə aldığı orden və medalları döşünə taxırdı, axşamdan şotka ilə təmizləyib boya sürtdüyü üçün pap-par parıldayan ayaqqabılarını geyirdi və nümayişlərə gedirdi, sonra da ya onlarda, ya dostlardan birinin evində yığışırdılar, gecəyə qədər yeyib-içirdilər, qarmon çalıb oynayırdılar və indi o günlər – o gözəl günlər Vasili Kuzmiçə yuxu kimi gəlirdi, onun ürəyini bir kədər bürüyürdü, amma yenə də xüsusi bir təəssüf hissi keçirmirdi, çünki həyat idi və həyatın öz qanunları var idi.

Uşaqların hərəsi bir tərəfə getdi, sonra satqın Qorbaçovun (ABŞ kəşfiyyatının onu ələ almasına Kuzmiçin qəti şəkk-şübhəsi yox idi) «perestroyka» boşboğazlığı başladı, ara qarışdı, məzhəb itdi, sonra Sovet Ittifaqı dağıldı, Lampa zavodunda istehsal dayandı, sonra Vera Arxipovna öldü və işsiz Vasili Kuzmiç üçotaqlı mənzilində tək qaldı. Yavaş-yavaş alətlərini – çəkicini, mişarını, kəlbətinini, rəndəsini... – satmağa başladı, sonra yorğan-döşəyə, qab-qaşığa keçdi və bu minvalla o üçotaqlı mənzildə demək olar ki, bir şey qalmadı.

Əhməd Ağayeviçin sürücüsü, tatar balası Şövkət Vasili Kuzmiç ilə bir blokda yaşayırdı və Bilgəhdəki o bağa köçməyi, ora qulluq eləməyi və oranın qarovulunu çəkməyi də həmin sürücü təklif elədi.

Bakının 3-cü mikrorayonundakı həmin üçotaqlı mənzili Vasili Kuzmiçə Lampa zavodunda vermişdilər və Vasili Kuzmiç o boş mənzilin mətbəxində qabağına bir şüşə araq qoyub xeyli fikirləşdi, özü özü ilə söhbət elədi və səhər Vanyaya teleqram vurdu ki, Bakıya gəlsin. Vera Arxipovna öləndə Vanya gəlməmişdi və Vasili Kuzmiç fikirləşdi ki, çağırışının səbəbini bilməsə, Vanya yenə gəlməyəcək, ona görə də teleqramda yazdı: «Evi satıram. Gəl.»

Üç gündən sonra Vanya Bakıda idi və Vasili Kuzmiç, doğrudan da, evi satdı, doqquz min dolları gətirib mətbəxdəki mizin üstünə qoydu və dedi:

– Nə qədər istəyirsən, götür.

Vanya udquna-udquna mizin üstündəki o bir dəst yüzlük dollara baxdı – bu qədər pulu Vanya, ancaq kinoda görmüşdü – sonra, elə bil, gördüklərinin gerçəkliyinə inanmayan gözlərini güclə o pullardan çəkib atasına baxdı, sonra özündən asılı olmayaraq birdən-birə titrəməyə başlamış əlini uzadıb pulun hamısını götürdü, sonra da eləcə udquna-udquna yenə atasına baxdı:

– Sənə də lazımdı?

Vasili Kuzmiç barmağını bığına çəkib:

– Yox, – dedi və o vaxtdan da Əhməd Ağayeviçin Bilgəhdəki bağında yaşamağa başladı.

O isti iyun günü də Vasili Kuzmiç əncir ağacının altında oturub acqarına siqaret çəkirdi və siqaret çəkə-çəkə də o bir dəst dolları xatırladı, Vanyanın udquna-udquna o pullara baxmağı gözlərinin qabağına gəldi və fikirləşdi ki, o pulların üstündə Vanya onu öldürə də bilərdi.

Düzdü, Vasili Kuzmiç bunu fikirləşdi, amma Vanyaya qəzəblənmədi, çünki həyat idi və həyatın öz qanunları var idi.

Vasili Kuzmiç siqaretdən bir dərin qullab alıb ciyərlərinə çəkdi və ağzından, burnunun pərələrindən tüstü çıxa-çıxa:

– Allah ona kömək eləsin... – dedi.

Vasili Kuzmiç məhz «Allah» sözünü dedi.

Məsələ burasında idi ki, Vasili Kuzmiç müsəlman olmuşdu, hər halda, özü deyirdi ki, mən daha müsəlmanam.

V

On il bundan qabaq Şuşa camaatının bir hissəsi Buzovna Fəhlə Yataqxanasına yerləşəndə – adamların sayından asılı olmayaraq, hər ailəyə bir otaq – hərə öz otağına əl gəzdirdi, kimi pəncərənin çürümüş çərçivəsini möhkəmlətdi, kimi suvağı qopmuş divarı təzədən suvaqladı, kimi döşəmənin sementin üstündən çəkilmiş lineliumunun yırtılmış yerlərini ört-basdır elədi, bir sözlə, hərə müvəqqəti olaraq (onda elə bilirdilər ki, müvəqqətidi) yaşamaq üçün otağı abıra salmağa başladı və o zaman Surxaygil üçüncü mərtəbədəki otaqda yerləşəndən (doluşandan, doluşdurulandan) sonra Bayraqdar da haradansa göy rəng, qırməzı rəng, yaşıl rəng tapıb gətirdi və otağın qapısının çöl tərəfini (aralığa açılan hissəsini) yuxarıdan aşağı bayrağın rəngi ilə göy, qırmızı, yaşıl rəngə boyadı.

Səyyarə Bayraqdarın cidd-cəhdlə o qapını eləcə rəngləməsinə baxa-baxa özünü saxlaya bilməyib ağlamsındı və ağlamsına-ağlamsına da:

– Bu da mənim günüm... – dedi.

VI

Yataqxananın həyətində, o iydə ağaclarının yanındakı krantda qab-qacaq yüyan Səyyarə açıq-aşkar bir fəxarətlə Kolxoz kişinin dul arvadı Xədicə xalaya deyirdi:

– Əbili (yəni Əbülfət) heç iməkləmədi ki... Bir də gördüm, getdi, küçədə özündən üç dəfə böyük uşaqlarla futbol oynamağa başladı... Küçədə futbol oynayırdı, acanda, qaçıb qucağıma dırmaşırdı, əmməyə başlayırdı...

Sonralar Xədicə xala ürəyi yana-yana deyirdi ki, o uşağı, o bədbəxt Əbilini elə Səyyarənin özü gözə gətirdi...

VII

Bakıdan gələn şose yol sola, Buzovnaya (oradan da Zuğulbaya, Bilgəhə, dəniz qırağına) dönürdü, düz isə – Şağana, Mərdəkana, Şüvəlana, SES qəsəbəsinə gedib çıxırdı və həmin yolayrıcına Buzovna dairəsi deyirdilər. Kamança Tanrıverdi avtobusdan düşüb böyük muşmula ağacının kölgəsində dayanmışdı və səhərdən bəri təpəsinə gün çaxa-çaxa, suyun-tərin içində qucağındakı bir dəstə qəzet-jurnalla o tərəf-bu tərəfə maşınların qabağına qaçan Bayraqdara baxırdı.

Bayraqdar o qəzet-jurnalı qucağında elə tutmuşdu, elə bil ki, sübh tezdən maşınların qabağına qaçdığı bu müddət ərzində günün altında saralmış, üstünə maşın təkərlərinin altından çıxan toz hopmuş kağız yığınını yox, yekə bir dəstə gülü sinəsinə sıxmışdı.

Surxay arıq adam idi, Abşeron günəşinin altında qapqara yanmışdı, hərdən dayanıb it kimi ləhləyə-ləhləyə nəfəsini dərirdi və Kamança Tanrıverdi uşaq kimi maşınların qabağına qaçan bu uzun adama baxa-baxa Şuşada əlində bayraq yellədə-yellədə mitinqlərin önündə dayanan, yürüşlərin qabağında addımlayan, həmişə də başını dik tutan, özünün də, yerişinə, duruşuna, gözgörəti, o bayrağa layiq bir o məğrurluq şəsti verən Bayraqdarı gözünün qabağına gətirirdi və o bayraqdarlıq

məğrurluğu ilə Buzovna dairəsində beləcə qəzet satmaqla məşğul olmaq düşgünlüyünü, Kamança Tanrıverdi, nəinki Surxaya, bütün xatirələrin canlı şahidi olan bir adam kimi, heç özünə də sığışdıra bilmirdi və ürəyində dünyanın qarasına ən pis küçə söyüşləri söyürdü.

Bayraqdarın bu aqibəti, əslində, elə Kamança Tanrıverdinin özünün aqibəti kimi bir şey idi və dünyanın qarasına söydüyü o küçə söyüşləri də, əslində, təkcə Surxay Bayraqdara görə deyildi, həm də özünə görə idi, Buzovna Fəhlə Yataqxanasına pərçim edilmiş o camaata görə idi.

Nəsillikcə kamançaçalan olan Tanrıverdi müəllim (ona Kamança Tanrıverdi müəllim deyirdilər) Şuşa Musiqi Məktəbində kamançadan dərs deyirdi, yay aylarında isə axşamlar Şuşa Istirahət Evinin həyətində dünyanın ən gözəl havalarını ifa edirdi və onun o kamançasının elə aşiqləri var idi ki, Füzulidə, Bərdədə, Ağdamda, Xankəndində yeyib-içəndə birdən Kamança Tanrıverdi müəllimin o havaları yadlarına düşürdü və maşını sürüb xüsusi Şuşaya gəlirdilər ki, ona qulaq assınlar və pencəyinin ciblərini də pulla doldursunlar.

Hərdən Abşeronun 40 dərəcə istisində, ya Abşeron küləkləri əsməyə başlayanda və az qala, Buzovnadakı Fəhlə Yataqxanasının (Kamança Tanrıverdigilin də orada mənzili (otağı) var idi) damını uçurub aparmaq istəyəndə, Kamança Tanrıverdi, sərin yay axşamları Şuşa Istirahət Evinin həyətində çaldığı havaları, elə bil, qəfildən eşitməyə başlayırdı və kişiyə elə gəlirdi ki, o zaman o havaları o çalmırdı, əslində, o havaları Şuşanın dağları çalırdı, Şuşanın bulaqları, ab-havası, gülləri, çiçəkləri, rəngbərəng kəpənəkləri çalırdı, ona görə də indi rəhmətlik Ustad Məşədi Müzəffər Ağanın kamançası daha o səsləri çıxara bilmirdi. Qaçaqaç düşəndə Kamança Tanrıverdi müəllim Şuşadakı mülkündən təkcə rəhmətlik babası Ustad Məşədi Müzəffər Ağadan qalmış kamançanı götürüb qaçmağa macal tapdı və indi o kamança ilə gecə-gündüz Abşeron kababxanalarında çalıb qəpik-quruş qazanırdı. Kamança Tanrıverdi müəllim indi, ancaq Kamança Tanrıverdi olmuşdu, «müəllim» sözü yaddan çıxıb getmişdi.

On dəqiqədən çox olardı ki, Kamança Tanrıverdi o böyük muşmula ağacının kölgəsində dayanıb, uşaq kimi maşınların qabağına qaçan Surxay Bayraqdara baxırdı və bu müddət ərzində bir nəfər də olsun, Bayraqdardan qəzet alan olmadı. Bayraqdar növbəti dəfə Kamança Tanrıverdinin böyründən ötən maşının üstünə qaçanda onu gördü və ona yaxınlaşıb ləhləyə-ləhləyə:

– Boy, qağa?– dedi. – Nətərsən?

Kamança Tanrıverdi bir müddət heç nə demədi və birdən – heç özü də bilmədi necə oldu? nəyə görəsə Bayraqdarı sancmaq istəyirdi? ya özü-özündən nəyinsə acığını çıxırdı?– soruşdu:

– Deyirsən o bayraq qayıdacaq də, Şuşaya?– Və bu sözlərdə açıq-aşkar bir rişxənd var idi.

Surxay Bayraqdar sübh tezdən Buzovna dairəsində ciyərinə çəkdiyi maşın tüstüsündən, qazdan xırıldaya-xırıldaya bir müddət öskürdü və öskürtüdən nazik, uzun boğazının damarlarının şişi getməmiş, çox ciddi və heç bir şübhə yeri qalmayan təntənə ilə:

– Əlbəttə! – dedi.

Onun o «Əlbəttə!»si ilə sinəsinin xırıltısı, eləcə ləhləməsi heç cürə bir-birinə uyuşmurdu, amma olanı bu idi ki, Bayraqdar o «Əlbəttə!»ni elə bir xatircəmliklə dedi ki, Kamança Tanrıverdinin o «Əlbəttə!»ni lağa qoymaq həvəsi (yanğısı) itib getdi.

Məsələ burasında idi ki, qaçaqaç düşəndə, camaat Şuşadan çıxanda – 1992-ci il mayın 8-də – Surxay bir əli ilə üçrəngli bayrağı tutmuşdu, o biri əli ilə də Əbülfəti sinəsinə sıxmışdı və həmin vaxt çönüb Şuşa qalasının divarlarına baxanda, bütün bu qaçaqaç dəhşəti içində, elə bil, göydən birdən-birə Bayraqdara bir vəhy gəldi və o dedi:

– Bu bayraq ki, Şuşada elə... elə dalğalandı, yenə qayıdacaq Şuşaya!

Əlbəttə, bu sözləri Bayraqdara Məhəmməd Əmin bəyin – «Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!» – sözləri dedirtmişdi, amma o dəm özü də gözləmədən dediyi o sözlər Bayraqdara Ilahidən gələn sözlər kimi təsir etdi və Bayraqdar bir əli ilə üçrəngli bayrağın dəstəyini daha da bərkdən sıxdı, o biri əliylə də qucağındakı Əbülfəti sidq-ürəkdən bağrına basdı, addımları gözgörəti sağlamlaşdı, enerjisini çoxaltdı və elə bil, onun o sağlam addımları Bayraqdarı Şuşadan uzaqlaşdırmırdı, elə indidən onu Şuşaya qaytarmağa başlamışdı.

... Sonralar Bayraqdarın o sözləri şuşalıların da ağzına düşdü, onlar da toyda, yasda bu sözləri dedilər, amma yavaş-yavaş o sözlər də, Şuşanın dağları kimi, uzaqlarda qaldı...

VIII

Iş belə gətirdi ki, Buzovna Fəhlə Yataqxanasında məskunlaşanda Məleykə müəllimə üçüncü mərtəbədə Surxaygillə yanaşı – divar qonşusu oldu və yaşa dolmuş, məktəbini də, şagirdlərini də itirmiş, dövlətin verdiyi müavinət və humanitar yardımlarla yaşayan Məleykə müəllimə, əlbəttə, yadından çıxarmışdı ki, haçansa o qəzet-jurnal köşkünün qabağında dayanıb Surxaya: «– Pah!.. Bu da sənin padşahlığındı!?»– demişdi və bir dəfə Surxay sübh-tezdən evdən (otaqdan) çıxanda gördü ki, əlində yarımçıq xlor şüşəsi tutmuş Məleykə müəllimə bomboş aralıqda o üçrəngli qapı ilə üzbəüz dayanıb və gözlərini də zilləyib rəngləri tamam solmuş qapıya. Surxay elə bildi ki, Məleykə müəllimə nəsə istəyir, amma deməyə ürək eləmir.

– Sabahın xeyir, məlimə. Nədi, bir şey lazımdı?

Və Məleykə müəllimə birdən-birə dedi:

– Nə qəşəng budkan varıydı, ay Surxay!.. Qəzet budkasını deyirəm... Nə qəşəngiydi...

Yataqxananın bütün mərtəbələrindəki aralığın hər iki başında burada yaşayanlar üçün ümumi tualet var idi və o tualetlərin iyini itirməkdən, çirkabını təmizləməkdən ötrü, ora birucdan xlor tökürdülər və Məleykə müəllimə də bu sözləri dedi, sonra əlindəki xlorla tualetə getdi.

Və o gün həmin sübh tezdən ta gecə yerinə girənəcən Surxayın ürəyindən qara qanlar axdı – görəsən, durur o «budka»? erməni indi orda qəzet satır? – və Surxay, düzdü, bunları fikirləşirdi, amma gözünün qabağında şüşələri qırılmış, cırıldaya-cırıldaya qapısı tərpənən, içi boş bir köşk gəlib dururdu. O küçə də bomboş idi və orada o köşkün qapısının cırıltısından başqa heç nə eşidilmirdi və birdən o küçədən arıqlayıb qabırğaları sayılan eşşəklər tək-tək keçməyə başladı və küçədə o arıq

eşşəklərin də heç bir səsi eşidilmirdi: nə ləpir səsi gəlirdi, nə fınxırırdılar, nə də eşşəyin bir anqıranı var idi. Xruşşov eşşəklər üçün böyük məbləğli vergi (o məbləğ eşşəyin dəyərindən və xeyrindən artıq idi) müəyyən eləyəndə, Şuşada kim ki, eşşək saxlayırdı, yüksək vergini verə bilmədiyi üçün o eşşəklərdən imtina etmişdi və başlı-başına qalan eşşəklər də çöllərdə, düzlərdə vəhşi heyvana dönmüşdü. Surxay bilirdi ki, o boş küçədə, tək-tək köşkün qabağından keçən o arıq və tamam səssiz-səmirsiz eşşəklər, Xruşşov vaxtının o eşşəkləridi, amma nə üçün birdən-birə gəlib Surxayın yadına düşmüşdülər (o Xruşşov eşşəklərinin indi sümükləri də çürüyüb getmişdi) və bütün günü beynində o bomboş küçədəki bomboş qalıb qapısı cırıldayan köşkün qabağından keçirdilər?

Yataqxanada ikinci idi, ya üçüncü idi – ölən şuşalı da elə yazıq Məleykə müəllimə oldu və o vaxt Məleykə müəllimənin qırx illik əri Kazım – Dəmir Kazım! – neçə gün kimi görürdüsə, özünü saxlaya bilməyib, uşaq kimi hönkür-hönkür ağlayırdı.

Dəmir Kazım Məleykə müəllimənin dərs hissə müdiri işlədiyi məktəbdə idman müəllimi idi, həqiqətən, dəmir kimi sağlam bir adam idi və internat məktəbin idman müəllimi Salman onun yanında zəif bir məxluq idi. Salman Buzovna Fəhlə Yataqxanasında məskunlaşandan sonra, bir müddət özünə iş tapa bilmədi, axırda xəstəxanada gözətçi işləməyə başladı və gecələr oradan spirt oğurlayıb satdığı üçün, işdən qovuldu və indi onda keçmiş idman müəllimliyindən heç nə qalmamışdı. Dəmir Kazım isə özünü saxlaya bilmişdi, nə olur-olsun, hər səhər idman edirdi, nə cür hava olur-olsun, həyətə düşüb qaçırdı, yazağzından ta payızın sonuna qədər tez-tez dənizə gedib üzürdü və Məleykə müəllimə vəfat edəndə hamı dedi ki, Dəmir Kazımı öldürsə, bu dərd öldürəcək – onların uşağları olmamışdı və bir-birindən başqa heç kimi yox idi – amma Dəmir Kazım ölmədi, düzdü, qaradinməz oldu, daha səhərlər idman eləmədi, qaçmadı, dənizə gedib üzmədi, sınıxdı, zəiflədi, dəmirliyi ilə birlikdə ləğəbi də əriyib getdi, amma ölmədi. Kazım, evdə (otaqda), ümumiyyətlə, bu həndəvərdə az görünürdü, çünki qoyun otarmağa başlamışdı. Yataqxananın arxasında hələ Xruşşovun vaxtında tikilmiş beşmərtəbə binada yaşayanlardan kimin qoyunu var idi, ona vermişdi və Kazım da sübh tezdən qoyunları qabağına qatıb bağlararası torpaq yollarla Bilgəh sahilindən fırlanıb, gedib Nardarana çıxırdı, qoyunlar da torpaq yolların qırağında, bağ hasarlarının dibində toz basmış adda-budda otdan-alaqdan otlayırdı, yay vaxtları dənizkənarı plyajlarda ora-bura atılmış qarpız, yemiş qabığı, quru çörək axtarıb, tapıb yeyirdi.

Kazım deyirdi:

– Buranın qoyunları, elə bil, itdi, plyajdakı zibillikdə eşələnirlər, iyləyif selefanların arasını axtarırlar...

IX

Cümünün (Qızıl Diş Cümşüdün) anası Güllü arvad Surxaygilin illərdən bəri solub bozarmış rəngbərəng qapısını döydü və cırıldaya-cırıldaya açılan qapıdan Gülzar arvada:

– Az, düş aşağı, – dedi. – Humanitar yardım gətiriblər.

Axır vaxtlar eşitdiyi sözlər, elə bil, Gülzar arvadın beyninə bir az gec gəlib çatırdı və bu dəfə də:

– Hıy?– soruşdu.

Güllü arvad bu «Hıy?»dan açıq-aşkar narazılıqla təkrar elədi:

– Humanitar yardım gətiriblər... Düş aşağı...

Gülzar arvad birdən-birə alışıb:

– Humanitar yardım onların dədəsinin təpəsinə dəysin! – dedi. – Şuşanı qaytarsınlar mənə!

Gülzar arvadın bu gözlənilməz kin-küdurətindən Güllü arvad, elə bil, bir az duruxdu, sonra:

– Gözlə! – dedi. – Şuşanı torbaya qoyub gətirif sənə verəjəklər!.. – Və hirslə çönüb pilləkənə tərəf getdi.

On il bundan əvvəl bu arvadlardan soruşsaydılar ki, «humanitar» nə deməkdir, çiyinlərini çəkərdilər, amma indi «humanitar» (yardım) sözü onların dilinə elə yatmışdı ki, elə bil, bu dünyada gözlərini açıb «ana» sözü ilə, «ata» sözü ilə bir yerdə «humanitar» (yardım) sözünü də demişdilər.

Gülzar arvad, bağlananda, elə bil, daha da artıq cırıldayan qapını hikkə ilə örtüb açıq pəncərənin qabağına gəldi – otağa ağcaqanad girməsin deyə pəncərənin çərçivəsinə cuna vurmuşdular – və nə qədər yuyursan, yu, Abşeron küləyinin üç dəqiqənin içində toza basıb bozartdığı cunanın arxasından eşiyə baxdı: bayır da o cuna kimi həmişəki bozluq içində idi.

Cümü (Qızıl Diş Cümşüd) səhər tezdən tırtırına minib cəhənnəm olub, getmişdi, Cəmilə dərsdə idi – bu il onuncu sinifə keçirdi, Səyyarə Buzovna bazarına göyərti almağa getmişdi (günortalar göyərti səhərə nisbətən ucuz olurdu) – bir sözlə, Gülzar arvad otaqda tək idi və eləcə, o bomboz eşiyə baxırdı və birdən, heç özü də bilmədi, necə oldu, arvadın dodağı qaçdı və öz-özünə:

– Get, köpəy qızı, – dedi. – Canın çıxsın, get, humanitar yardımını al! – Çənəsi əsə-əsə pəncərənin qabağından çəkilib otağın küncündə, Cəmilənin dəftər-kitabının yanında yerə atılmış torbanı götürdü və cırıltıyla qapını açıb: – Get, sülən orda, it kimi, vermişelini versinlər... – deyə-deyə pilləkənləri aşağı düşdü.

Qapı cırıldaya-cırıldaya öz-özünə bağlandı.

X

Əhməd Ağayeviçin Bilgəhdəki bağını Abşeronun yaxşı bağlarından biri hesab eləmək olardı, düzdü, onun binasında son zamanlar Abşeronda tikilən villaların xarici təmtəraqı yox idi, amma əsaslı, böyük (iki mərtəbə, hər mərtəbədə vanna, səkkiz otaq, mətbəx, sauna) bina idi və o bina ilə üzbəüz qarovulçu üçün tikilmiş birotaqlı dam var idi, Vasili Kuzmiç də o otaqda yaşayırdı.

Vasili Kuzmiç otağın divarına vaxtilə hansı bir jurnaldansa kəsdiyi Stalinin generalissimus formasında rəngli şəklini yapışdırmışdı və Vasili Kuzmiç qəti surətdə bu fikirdə idi ki, Stalin əsl rəhbər və əsl rus mujiki idi (Qorbaçov isə – Iuda idi). Vasili Kuzmiçin gəncliyi Stalinin zamanına düşmüşdü və o, Stalinə sevgi və ehtiramını bu günə kimi ürəyində saxlamışdı.

Vasili Kuzmiç o bağı da sevirdi, daha doğrusu, həyətdəki o əncir, tut, üzüm, ərik, şəftəli, armud, zoğal, əzgil – bir sözlə, o ağacların hamısı, illər keçdikcə, Kuzmiç üçün əziz bir məxluqa çevrilmişdi, Kuzmiç onların hamısını – az qala, budaqlarının sayınacan – bir-bir tanıyırdı və əsas məsələ burasında idi ki, ona elə gəlirdi, elə bil, o ağaclar da onu tanıyır, onun üçün darıxır və ağacların belə bir

vəfadarlığı Kuzmiçə bəzən elə təsir edirdi ki, – xüsusən bir az araq içəndən sonra – kişi qəhərlənirdi, burnunu çəkib bir siqaret yandırırdı.

Kuzmiç bəzən ağacların arasında dolaşanda, özündən asılı olmayaraq, hansı ağacınsa yanında dayanırdı, əlini onun gövdəsinə sürtüb:

– Necəsən?– soruşurdu və onun o sualının ağac üçün xoş olduğunu, az qala, cismən hiss edirdi.

Vasili Kuzmiçin heç bir güzəran iddiası yox idi, gününü bir kömbə çörək və bir şüşə araqla keçirə bilərdi və bunu özünə dərd eləmirdi – həyat idi və həyatın öz qanunları var idi. Əhməd Ağayeviçin verdiyi pul azlıq edirdi, amma Vasili Kuzmiç bir dəfə də olsun, bu barədə bir söz demirdi və əsas məsələ burasında idi ki, Vasili Kuzmiç o ağaclara Əhməd Ağayeviçin verdiyi pula görə qulluq etmirdi, o ağacları sevdiyinə görə onlara o cür sidq-ürəkdən qulluq edirdi – dibini boşaldırdı, sulayırdı, budayırdı, gövdəsinə əhəng çəkirdi, vaxtlı-vaxtında dərman püsgürdürdü, dibinə peyin tökürdü və s. – Vera Arxipovna xəstələnib yatağa düşəndə, arvadına necə xidmət etmişdisə, indi Əhməd Ağayeviçin bağındakı o ağaclara da eləcə cani-dildən xidmət edirdi, intəhası, Veranın o bəd xəstəliyinə görə, Kuzmiçin ürəyi kədərli olurdu, indi isə, əksinə, ağaclara xidmət edəndə ürəyi tamam açılırdı.

Bağdakı o ağaclardan sonra Vasili Kuzmiçin ünsiyyətdə olduğu ikinci məxluq isə ağac yox, insan idi – üzbəüz bağa baxan Ələmdar – və Ələmdar hərdən arvadının qorxusundan xəlvət-xəlvət Vasili Kuzmiçin yanına gəlib onun arağına şərik çıxırdı. Ələmdar Ermənistandan qaçqın düşmüşdü və ailəsi – arvadı, dörd uşağı – ilə birlikdə Əhməd Ağayeviçin bağının qarşısındakı bağda, Vasili Kuzmiçin damı kimi birotaqlı damda yaşayırdı və onun bağ sahibindən aldığı pul araq almağa imkan vermirdi, imkan olanda da, arvadı o saat duyuq düşürdü və Ələmdarı növbəti dəfə qovub bağa buraxmırdı.

Bir dəfə, axşam Ələmdar yenə arvadından gizlin Vasili Kuzmiçin yanına gəldi və böyük heyva ağacının altında, Əhməd Ağayeviçin Lənkərandan gətirtdiyi, üzünə lak çəkilmiş kötüklərin üstündə oturub, Kuzmiçin günorta aldığı, yarısı hələ qalmış araq şüşəsini iki stəkana boşaltdılar.

Ələmdar:

– Zakuskaya bir şey net?– soruşdu.

Vasili Kuzmiç:

– Net, – dedi. – Quyu suyu yest.

Ələmdar:

– Olmadı ki... – dedi və arağı içdi, sonra quyu suyu doldurulmuş bardaqdan bir-iki qurtum aldı, sonra da ağzını su ilə doldurub cidd-cəhdlə qarqara eləməyə başladı – bəzən arvadı ondan şübhələnəndə ağzını iyləyirdi – axırı ki, ağzındakı suyu yerə tüpürüb: – Sabah, – dedi, – səni bir əntiqə yerə qonaq aparacam...

Ələmdar araq içəndə çox şey deyirdi, səhərisi də dediklərini yadından çıxarırdı, amma o günün sabahı, doğrudan da, Vasili Kuzmiçi çağırdı:

– Adevaysa, paydyom.

Vasili Kuzmiç:

– Hara paydyom?– soruşdu.

Ələmdar:

– Ə, dünən ne skazal tebe?– dedi. – Qonaq vazmu tebya. Adevaysa.

Vasili Kuzmiç daha bir söz deməyib dama girdi. Otaqda dolab yox idi və Vasili Kuzmiç divarın bir küncünə qəzet yapışdırıb mismar vurmuşdu və sovet vaxtı bayramlarda geydiyi o yeganə kastyumu da Nuh-Nəbidən qalma bir asılqana keçirib o mismardan asmışdı – onu götürüb geyindi. Burada yaşadığı beş il müddətində kastyumu bir dəfə də olsun əyninə geymədiyi üçün, Vasili Kuzmiçə elə gəldi ki, elə bil, onu qəfəsə salıblar və o, damdan çıxanda Ələmdar mat-mat onun pencəyinin döşündəki orden-medallara baxdı:

– Eta vsyo tvoy?

Vasili Kuzmiç açıq-aşkar bir qürurla:

– A kak je?.. – dedi.

Ələmdar bir müddət də o orden və medallara baxıb:

– Net, – dedi. – Eta vsyo snimat!

Vasili Kuzmiçin içində bir etiraz dalğası yarandı, amma Kuzmiç o dalğanın qarşısını aldı, çox atılıb-düşmək lazım deyildi, dünya dəyişmişdi, həyat idi və həyatın öz qanunları var idi.

Vasili Kuzmiç iyirmi beş il bundan qabaq o kastyumu alıb döşünə orden və medalları taxdığı gündən sonra, ilk dəfə onları açıb çıxartdı.

Ələmdar:

– Tak xaraşo. Getdik.

– Kuda getdik?

– Maştağa! Ehsan tam.

– Çto?

– Ehsan! Znayeş ehsan şto?

– Net.

Və həmin gün Ələmdar ehsanın nə olduğunu Vasili Kuzmiçə başa saldı və elə həmin gündən də ehsan Vasili Kuzmiçin güzəranının gözəl bir hissəsinə çevrildi.

Məsələ burasında idi ki, Ələmdar son üç ildə təkcə Bilgəhdə yox, yaxın kəndlərdə də tanıyıb-tanımamağından asılı olmayaraq – əksəriyyətini tanımırdı – hansı mərhumlar üçün ehsan məclisi düzəlirdisə, çayxanada, bazarda, məsciddə, bundan xəbər tuturdu, ünvanı öyrənirdi və gedib ədəb-ərkanla orada ehsan – adətən, plov – yeyirdi və tanımadığı o mərhuma da Allahdan rəhmət diləyirdi. Əlbəttə, ehsan sahibləri Ələmdarı tanımırdılar, amma bunun fərqi yox idi, elə bilirdilər ki, Ələmdar mərhumun, ya da onun hansısa qohumunun tanışıdı, bir də ki, müsəlmançılıqda ehsan savab idi və heç kim Ələmdarı yas yerindən qova bilməzdi ki, niyə gəlib burda ehsan yeyirsən.

Ələmdarla birlikdə Maştağaya gedib həyatında ilk dəfə həqiqi plov, halva yeyən, zəfəranlı şərbət içən və bütün bunlardan vəcdə gələn Vasili Kuzmiç həmin gündən sonra bir müddət Ələmdarla birlikdə öyrəndikləri yas məclislərinə gedib ehsan yedi. Bəzən elə olurdu ki, kəndlərdəki o yas məclislərində təəccüb və maraqla Vasili Kuzmiçə baxırdılar və günlərin birində Ələmdar dedi:

– Znayeş şto? Tı addelna, mən də addelna. A to, vmeste, patom ploxo budet!

Və Vasili Kuzmiç həftədə iki dəfə, üç dəfə, elə həftə olurdu ki, lap beş dəfə kimlərinsə yas məclislərinə gedib ehsan yeyirdi və onun sidq-ürəkdən təəssüf elədiyi bircə şey var idi ki, bu da ehsan süfrələrində arağın olmaması idi.

Vasili Kuzmiç müsəlmanlığı elə həmin vaxtlarda qəbul etdi – məscidə getmədi, heç bir mollaya müraciət etmədi, sadəcə, bir gecə tut ağacının altındakı o laklı

kötüklərdən birinin üstündə oturub siqaret çəkə-çəkə fikirləşdi ki, düz eləmir və bu, Allahın xoşuna gələn iş deyil, özü xaçpərəst ola-ola müsəlmanların yas məclisində iştirak edir və elə həmin gecə də Vasili Kuzmiç özü-özünə qərar verdi ki, müsəlman olub.

Ələmdar ona deyirdi:

– Sən necə müsəlmansan ki, araq içirsən?

Vasili Kuzmiç ondan soruşmurdu ki, bəs, sən niyə müsəlman ola-ola araq içirsən – bu, həyat idi və həyatın öz qanunları var idi, ona görə də deyirdi:

– Mən musalman olanda dedim ki, bunun yedinstvenni, vodkaya daxli yoxdu.

– Sünnət oldun?

– Sunnat olsa da, olmasa da, o, heç neyə ne qodidsya.

Ələmdar araqdan sonra quyu suyu ilə ağzını qarğara eləyəndən sonra soruşurdu:

– Bəs, sən necə müsəlmansan?

– Ya musalman olanda dedim ki, ya müsəlmanam, i vsyo! Uje elə Vasili Kuzmiç deyiləm, kak ranşe...

Ələmdar:

– Heç olmasa, adını dəyiş də... – deyirdi. – Vasili Kuzmiçdən müsəlman olar?

Vasili Kuzmiç:

– Allax urakdadi, adda yox. Man Vasili Kuzmiçam, i vsyo!

XI

Kolxoz kişinin yaşı altmışı hələ keçməmişdi, saç-saqqalı isə ağappaq idi, amma məsələ saç-saqqalın ağlığında deyildi, onda idi ki, Kolxoz kişi cavan vaxtlarından özünü ağsaqqal kimi aparırdı, duruşunda, oturuşunda, danışığında elə o vaxtlardan ağsaqqallıq ədası var idi və elə ki, üzünə-başına dən düşməyə başladı, şəstlə özü özünə ağsaqqal dedi, az qala, özündən böyük kişilərə: «– Ə, a bala!..»– deyə müraciət etdi və Azərbaycanda, o cümlədən, gözəl Şuşada müstəqillik və ərazi bütövlüyü uğrunda xalq hərəkatı başlayanda, bu hərəkatın fəal üzvlərindən biri oldu, Kommunist partiyasının əleyhinə hansı sənəd yazılırdısa, Mixail Qorbaçovun Dağlıq Qarabağı Ermənistana vermək istəyinə hansı etiraz bəyanatı qəbul edilirdisə, özü öz adını çəkib:

– Kolxoz kişinin adını birinci yaz! – deyirdi, boylanıb öz adını kağızda birinci görməyəndə də narazılıq edirdi: – Ə, adam ağsaqqalın sözünə baxar!

Surxay Kolxoz kişinin adını heç cürə üçrəngli bayrağın dalğalanmasına yaraşdıra bilmirdi və bir dəfə Kolxoz kişiyə dedi:

– Bura bax, Kolxoz kişi, sənə bir sözüm var...

Kolxoz kişi:

– Nədi, a bala?– soruşdu.

Surxay dedi:

– Sən dədəyin goru, Kolxoz kişi, adını dəyişdir. Bizi biyabır eləmə...

Kolxoz kişi at gözü kimi iri və qara gözləriylə zəndlə Surxayın gözlərinin içinə baxıb:

– Kişinin bir adı olar! – dedi, sonra dediyi sözdən özünün də açıq-aşkar xoşu gələ-gələ əlavə etdi: – Kişi odu ki, adı Kolxoz ola-ola kolxoza qarşı mübarizə apara!

XII

Şuşanın yuxarı hissəsində – Ağadədəli məhəlləsindən üzü-yoxuşa qalxırdın – Azərbaycan yazıçılarının dördmərtəbəli gözəl bir Yaradıcılıq Evi (şuşalılar ora «Yazıçılar Evi» deyirdi) var idi və elə ki, yay başlayırdı, yazıçılar Bakıdan ailələri ilə ora gəlirdilər, dincəlirdilər və yaradıcılıqla məşğul olurdular.

Arsen Allahverdiyan uzun illər idi ki, o Yaradıcılıq Evinin həm komendantı idi, həm təsərrüfat müdiri, həm də gözətçisi, bir sözlə, yay-qış ailəsi ilə birlikdə o Evin birinci mərtəbəsində daimi yaşayan, həm Azərbaycan Yazıçılar Ittifaqından aldığı maaşla, həm də Yaradıcılıq Evinin həyətində əkdiyi kartofun qazancı ilə ailəsini dolandıran bir erməni idi.

Bu fani dünyaya varlı bəy ailəsində gəlmiş, sovet hökuməti qurulandan sonra isə Şuşada hamballıq edən Hambal Əsgər bəy, bir dəfə, növbəti yükü daşıyandan sonra Bazar başında dayanıb nəfəsini dərəndə, bir yekə kisə kartof gətirib bazarda satan Arsendən soruşdu:

– Ə, Arsen, «Allahverdiyan» da erməni famili olar? «Verdi» də bizimki, «Allah» da bizimki!

Arsen dedi:

– Ara, Əsgər bəy, niya olmasın? Allax hamının Allaxıdı da!..

Arsenin arvadı Yeva rus idi və deyilənə görə, Arsenin böyük oğlu Vova da, əslində, Yevanın hansısa bir rusdan olan bic oğlu idi, Arsen Yevanı alanda yanında gətirmişdi və doğrudan da, Vovanın sifətində ermənilikdən bir əlamət yox idi, xalis sarışın bir rus, slavyan balası idi, amma Arsenin ikinci oğlu Arkadi sifətdən əsl erməni idi ki, varıydı, çünki, elə bil, Arsen asqıranda, burnundan düşmüşdü.

Və – dünyanın qəribə işləri var – həmin gün ki, Məleykə müəllimə əlində yarımçıq xlor şüşəsi tutub Buzovnadakı Fəhlə Yataqxanasının üçüncü mərtəbəsində o bayraq rəngli qapıya baxa-baxa birdən-birə Surxayın qəzet-jurnal köşkünü yada salmışdı, bax, elə həmin günün axşamı Arsen Allahverdiyan, Şuşada, elektrik olmadığı üçün qaranlıq çökmüş küçə ilə evinə gedirdi. Əslində, Şuşanın özü də bu küçə kimi bomboş idi, düzdü, ordan-burdan gəlmiş erməni ailələri var idi ki, qaçqın düşmüş azərbaycanlıların evlərində yaşayırdılar, amma Arsen onları tanımırdı, tanıdığı, ancaq şuşalı ermənilər idi ki, onların da çoxu ora-bura dağılmışdı – bir-ikisi Yerevanda veyllənirdi, qalanı da Moskvada, Rusiyanın başqa şəhərlərində idi, bacarığı, imkanı, qohumu olan da Avropada, Amerikadaydı.

Arsen ehtiyatla addımlayırdı, çünki Ermənistandan, xüsusən Gorus tərəfdən ermənilər Şuşaya axışıb evlərin, səkilərin daşlarını, elektrik dirəklərini, məftilləri, boruları – nə vardısa, söküb aparırdılar Irana, satdıqlarını satırdılar, qalanından da özləri istifadə edirdi və həmin qaranlıqda Arsen, necə oldusa, həmin o qəzet-jurnal köşkünün qabağında dayandı.

Arsen özü qəzet oxuyan deyildi, amma yayda ki, Azərbaycan yazıçıları Bakıdan Şuşa Yaradıcılıq Evinə gəlirdi, onda hər gün Arsenə pul verib, xahiş edirdilər ki, təzə qəzet alıb gətirsin və Arsen də yoxuşu aşağı enib gəlib Surxaydan qəzet alırdı.

Arsen nə üçün paslı dəmir skleti qalmış o köşkün qabağında dayandı, niyə birdən-birə Surxayı xatırladı (xatırlamağa, yada salmağa o qədər adam vardı ki...) – bunu heç özü də bilmədi və o qaranlıq içində köşkün dəmir skletinə baxa-baxa öz-özünə azərbaycanca soruşdu:

– Ara, Surxay, xardasan indi, ara? Ara, sağsan xeç olmasa?..

Və Arsen Allahverdiyan ayağı çuxura düşməsin deyə, eləcə ehtiyatla addımlaya-addımlaya o qəzet-jurnal köşkündən uzaqlaşdı və qaranlıq içində itməzdən əvvəl bir dəfə də ayaq saxlayıb yenə öz-özünə danışıb azərbaycanca:

– Köpay oğlu, Vova!.. – dedi.

Vova Şuşada deyildi, Yerevanda yaşayırdı və özü də böyük adam olmuşdu, Ermənistanda Daxili İşlər Nazirinin birinci müavini idi. Vova Qarabağı Ermənistana birləşdirmək tələbi ilə odlu-alovlu nitq söyləyəndə, onun qabağında durmaq mümkün deyildi.

XIII

Əvvəllər – Buzovna Fəhlə Yataqxanasında təzəcə məskunlaşdıqları vaxtlar – onda hələ məktəbə getmirdi – Əbülfət fəhlə yataqxanasının həyətinə düşüb uşaqlarla futbol oynayanda bu qıvrımsaç, qarabuğdayı, amma göy gözlərindən cin yağan uşağın oyunu hamını məəttəl qoymuşdu və illər keçdikcə, onun şöhrəti bütün Buzovnaya yayıldı. Buzovnalı cavanlar, ümumiyyətlə, futbol həvəskarları Yataqxananın həyətinə yığışıb onun oyununa tamaşa edirdi.

Yataqxananın həyətinin bir böyrü gedib Buzovnadakı Beynəlxalq «Gənclik» Düşərgəsinin hasarına dirənirdi və orada dincələn xaricilər də hərdən gəlib Əbülfətin futbol oynamağına tamaşa edirdilər və deyirdilər bu uşaq böyüyəndə, Fransa, Ingiltərə, lap elə Amerika onun üstündə bir-biri ilə dava edəcək, o deyəcək ki, mənim komandamda oynasın, bu deyəcək ki, yox, mənim komandamda oynasın, özü də milyonçu olacaq və bu «milyonçuluq» söhbəti gedib Səyyarəyə çatanda, arvadın içinə bir şəst dolurdu ki, elə bil, elə indi, Buzovnadakı bu Fəhlə Yataqxanasındaca milyonçu olublar və elə o zaman da xüsusi gəlib Yataqxananın həyətində bu şuşalı balasının futbol oynamağına baxan Bolelşik Bufetçi Ibadulla onun adını «Eysebio» qoydu və o vaxtdan da Əbülfət bütün bu tərəflərdə Eysebio kimi məşhurlaşdı, onun sorağı gedib Bakıya çıxdı və Əbülfəti Bakıya apardılar, futbol təmayüllü internat məktəbdə oxudu və çox çəkmədi ki, onu Azərbaycanın gənclərdən ibarət yığma komandasına daxil etdilər.

Əbülfətin işım-işım işıldayan qara saçları qıpqıvrım idi və Abşeronun günəşi də, elə bil, Bolelşik Bufetçi Ibadullanın bu uşağa qoyduğu adı daha da görümlü eləməkdən ötrü, onun qarabuğdayı dərisini bir az da qaraltmışdı (gözləri isə gömgöy idi) və Əbülfətin futbol oynamağı, həqiqətən, möcüzə kimi bir şey idi, elə bil, hansı top olur-olsun, Əbülfətin ayaqlarını tanıyırdı, uşaq anasının qucağından əl çəkməyən kimi, top da gəlib yapışırdı onun ayaqlarına və Əbülfət nə oyun deyirdin, o topun başına açırdı və o topla da bir yerdə rəqib tərəfin başına oyun açırdı.

Cümünün (Qızıl Diş Cümşüdün) anası Güllü arvad çirkli pal-palları Yataqxananın beşinci mərtəbəsindən aşağı düşürüb həyətdəki krantın altında sabunlayıb yuya-yuya Səyyarəyə deyirdi:

– Az, sənə nə var e... Əbili («Eysebio» adını tələffüz eləyə bilməyən Güllü arvad Əbülfətə, çağa çağlarındakı kimi elə «Əbili» deyirdi), Allah qoysa, milyaner olajağ, dərd bizim dərdimizdi, bizi aparıb o ilan mələyən qəbiristanlığda basdırajağlar.

Səyyarə, əlbəttə, içində bir qürur hissi keçirirdi, amma nə qədər edirdisə də, o qürur hissinə həmişə bir kədər də qarışırdı və özündən asılı olmayaraq, bir «ah» çəkib deyirdi:

– Helə demə, Güllü xala... Allah qoysa, öz elimizə - obamıza qayıdıf dədəmizin, nənəmizin yanındaja öz torpağımızda öləjəyik...

Güllü xala:

– Ba?– deyirdi və kiriyirdi.

Güllü nənə bir də haçansa Şuşaya qayıdacaqlarına daha heç cürə özünü inandıra bilmirdi.

XIV

Şuşadakı o mitinqlər – çox vaxt yaxın kəndlərdən – Malıbəylidən, Zarıslıdan gəlmiş camaatın da qoşulduğu o izdihamlı mitinqlər və Bayraqdarın ön cərgədə dayanıb o mitinqlərdə üçrəngli bayrağı qaldırması, o bayrağın mitinqlərdəki həyəcanın, sarsıntının, qəzəbin müqabilində bir təsginliyə, bir ümid mənbəyinə çevrilməsi – bütün bunlar keçmişdə qalmışdı və Bayraqdara elə gəlirdi ki, o keçmiş – çox uzaq bir keçmişdir, hətta onun yaşından da uzaq, qədim, tamam qocalmış bir keçmişdir və bəzən o uzaq keçmişdə o bayrağı qaldıran adamın Surxay olmağı da indi onun özünə qəribə görünürdü.

Neçə il idi ki, daha o bayraq, ancaq Respublika günündə – 28 Mayda Buzovna Fəhlə Yataqxanasının beşinci mərtəbəsindəki o pəncərədən uzanıb dalğalanırdı, bir də xüsusi günlərdə – misal üçün, Türkiyə futbolçularının dünya çempionatında üçüncü yerə çıxdıqları gecə, yaxud «Türk ulduzları»nın sürdüyü reaktiv qırıcı təyyarələr Abşeronun üstündən uçanda, yaxud Namiq Abdullayev Sidneydə Olimpiya çempionu olanda və orada Azərbaycanın himni çalınıb, bayrağı qaldırılanda – Surxay o bayrağı götürüb yataqxananın həyətinə düşürdü, o saat ətrafına yığılan uşaqların, cavanların əhatəsində başının üstündə yelləyə-yelləyə dalğalandırırdı.

Bir də ki, Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərdə sərhəd boyu güllə ilə vurulan, yaxud minaya düşən şəhidlərin cənazəsini Bakıya, Abşeron kəndlərinə gətirəndə (bu yerlərdən əsgərliyə getmiş uşaqlar idi) Bayraqdar həmin gün Buzovna dairəsində qəzet satmırdı, özünə borc bilirdi ki, bayrağı götürsün və o şəhidlərin yas yerinə getsin və o üçrəngli bayraq, Şuşada olduğu kimi, şəhidin cənazəsi qarşısında baş əysin.

XV

Əbülfətin hərdən gəlib Buzovnadakı Fəhlə Yataqxanasının həyətində təkcə şuşalı qaçqın uşaqlarıyla yox, ümumiyyətlə, bu həndəvərdəki kənd yeniyetmələri ilə bir yerdə futbol oynamağı, təkcə onunla oynayanların yox, bütün Yataqxana camaatının həyatında (gündəlik güzəranında) iki-üç saatlıq gözəl bir hadisə olurdu və bu hadisə, elə bil, o həyətə bir hərarət gətirirdi, daimi bir yeknəsəqlik, kəsafət, kasıbçılıq, ümidsizlik içində mürgü döyən o həyət (boz rəngli həyət) birdən-birə canlanırdı.

– Eysebio gəlib!..

– Eysebio oynayır!..

Böyük-kiçik – hamı – yaxınlıqda yaşayan buzovnalılar, Buzovnada bağı olanlar, «Gənclik»də dincələnlər, Yataqxanadan bir az o tərəfdəki bazarda alver edənlər və

müştərilər – kimin həvəsi varıydısa, həyətə doluşub oyunçuları dövrəyə alırdı və Eysebionun futbol oynamağına tamaşa edirdi.

Səhər-səhər tırtırını (lafetli motorollerini) sürüb, Bolelşik Bufetçi Ibadullanın bufetində 150 (ya da 200) qram nisyə araq (üstündən də bir stəkan soyuq kampot) içib, sonra da Yataqxananın həyətində Əbülfətin futbol oynamağına tamaşa eləyən Cümü deyirdi:

– Ə, sən ölmiyəsən, bu, Şuşada oynasaydı, indi SSRI-nin çempiyonuyduq!..

Guya ki, SSRI hələ tar-mar olmamışdı...

Cümü, adətən, Bolelşik Bufetçi Ibadullanın bufetində o 150 (200) qram arağı (üstündən də bir stəkan soyuq kampotu) içəndən sonra, tırtırı Maştağaya, yem satılan dükanlara sürüb, ot, quru çörək, arpa alıb lafeti doldururdu və Nardaranda, Bilgəhdə, Zuğulbada mal, qoyun, toyuq saxlanılan həyətlərə aparıb, nə qədər imkan olurdusa, o qədər də aldığından baha qiymətə satmağa çalışırdı, amma elə ki, eşidirdi, Eysebio gəlib həyətdə futbol oynayacaq, alveri yadından çıxırdı, tırtırı bufetdən birbaşa geriyə – təzədən Yataqxananın həyətinə sürürdü.

Əlbəttə, Cümünün (və Cəmilə ilə Əbülfətdən başqa, ümumiyyətlə, dünyada heç kimin) xəbəri yox idi ki, Əbülfət Bakıdan bura, bu həyətdə oynamağa beşinci mərtəbədəki pəncərədən oğrun-oğrun aşağı baxan o qıza – Cəmiləyə – Cümünün qızına görə gəlir.

Əbülfətin gənclərdən ibarət yığma komandada oyununa tamaşa edən braziliyalı Karlos Alberto Torres – Azərbaycanın böyüklərdən ibarət yığma komandasının yeni baş məşqçisi – günləri sayırdı ki, Əbülfətin, heç olmasa, 17 yaşı tamam olsun ki, onu yığmaya götürsün.

Karlos Alberto Torres portuqal dilində deyirdi və onun dediklərini də tərcüməçi ləzzətlə azərbaycancaya çevirirdi:

– Bu oğlan futbolun kralı olacaq!

Ondan soruşurdular:

– Bəs Pele? Kral Pele deyil?

Karlos Alberto Torres həmyerlisinin və dostunun tərəfini vermirdi:

– Yox, Pele futbolun kralı deyil... Pele futbolun Allahıdı... – deyirdi və gülümsəyirdi, amma elə gülümsəyirdi ki, elə bil, açıq-aşkar Pelenin tərəfkeşliyini etdiyi üçün, özünə gülür, sonra uzun, qara barmağını meydanda oynayan, ya məşq edən Əbülfətə tuşlayırdı: – O çox böyük futbolçu olacaq! Bunu sizə Karlos Alberto Torres deyir! Yadınızda saxlayın!

Əbülfət çoxdan daha həyət oyunçusu deyildi, Azərbaycan futbolunun şərəfini xarici ölkələrdə də qorumuşdu, gənclərin yığması ilə Macarıstana, Pakistana və Estoniyaya getmişdi (Macarıstanda 2, Pakistanda 1, Estoniyada da 1 qol vurmuşdu) və Əbülfət son bir ildə Buzovnadakı o Yataqxananın həyətində, ancaq o qıza – Cəmiləyə görə gəlib futbol oynayırdı və məşqçiləri bundan xəbər tutsaydılar ki, Əbülfət gedib Buzovnada haçansa basılmış asfaltı çoxdan çala-çuxur olmuş bir həyətdə futbol oynayır, əlbəttə, bunu qadağan edərdilər – ayağı sına bilərdi, zədələnərdi; məşqçilər elə bilirdi ki, Əbülfət, sadəcə, gedib evlərinə baş çəkir.

Düz bir il bundan əvvəl – onda da mayın axırı idi və Bayraqdar yenə də bayram ərəfəsində o üçrəngli bayrağı beşinci mərtəbədəki pəncərədən eşiyə çıxarmışdı – Əbülfət evdən (otaqdan) çıxıb Bakıya qayıtmaq istəyəndə o qız – Cəmilə, – elə bil, Əbülfəti güdürdü, pilləkəndə tələsik ona bir zərf verdi və qaça-qaça yuxarı qalxdı.

Əbülfət elə pilləkəndəcə xlor iyindən burnu tutula-tutula o zərfi açıb məktubu oxudu:

«Şanlı məktub.

Gözümün işığı Əbülfət!.. Sənə məktub yazıram... Amma istədiklərimi yazmıram... Əbülfət!... Əbülfət!.. Əbülfət!.. Amma, Əbülfət, mən fikirləşəndə ki, hamımız Şuşaya qayıdacağıq, amma sən başqa ölkələrdə futbol oynayacaqsan, Şuşaya qayıtmayacaqsan, onda Əbülfət, az qalıram dəli olum... Çünki, Allah qoysa, hamımız Şuşaya qayıdacağıq, amma mən səni görə bilməyəcəyəm, Əbülfət... Eybi yox, Əbülfət, amma mən istəyirəm ki, bütün dünya səndən danışsın. Əbülfət!.. Əbülfət!.. Əbülfət!.. Bəlkə elə doğrudan da, dəliyəm mən? Gecə səhərə qədər ürəyimdə sənin adını çəkirəm... Sən həyətdə futbol oynayanda, Əbülfət, bizim həyətdə hər tərəf adamın üzünə gülür... Mənə acığın tutmasın, Əbülfət, sənə qurban olum... Heç kim də bilməsin ki, sənə məktub yazmışam...

Cəmilə.»

Qız məktubu göy mürəkkəblə, amma onun adını, yəni «Əbülfət»i hər dəfə qırmızı karandaşla yazmışdı və Əbülfət bu qırmızı rəngli «Əbülfət»lərə baxıb, əvvəlcə bilmədi ki, nə eləsin, – bu məktubu cırsın, cırmasın?– amma o qırmızı «Əbülfət»lərdə, bir də, o «istəyirəm ki, bütün dünya səndən danışsın»da nəsə elə bir şey var idi ki, – qəribədir, – birdən-birə Əbülfəti çəkib lap uşaqlıq illərinə apardı, Şuşada uşaqlarla futbol oynadığı vaxtlara.

Əbülfət Şuşanı çox dumanlı xatırlayırdı, Şuşa onun üçün, əslində, nəsə... nəsə, içində, ürəyində olan gözəgörünməz, amma çox əziz və çox doğma bir... bir... nə idi? doğma bir... doğma bir varlıq idi... Misal üçün, anası Səyyarə Əbülfətin içində, ürəyində nə idisə, Şuşa da onun üçün elə bir şey idi, intəhası, anası yadına düşəndə Səyyarənin sifəti o saat gəlib dururdu Əbülfətin gözlərinin qabağında, amma Şuşanın simasını, şəklini görə bilmirdi, çünki Əbülfət Şuşadan çıxanda (Surxayın qucağında qaçanda) – 12 il bundan qabaq – 4 yaşı var idi və «Şuşa» deyəndə də onun gözlərinin qabağına futbol topu gəlirdi, Allahın hər verən günü, üzü şəhər hamamının daş divarına baxan – yadında qalan elə bu idi – darvazalarının ağzında uşaqlarla futbol oynadığı qara rezin top. Bir də ki, böyük məhəllə uşaqlarının küçənin axırındakı orta məktəbin həyətində səksəkə içində (birdən dərs hissə müdiri Məleykə müəllimə xəbər tutub gəlib onları qovalayar) futbol oynadıqları yekə top onun yaddaşına hopub qalmışdı və o zamanlarda Imranın velosipedinin tərkində gəzdirdiyi nasosla o yekə topu doldurmağına baxmaq Əbülfətin ən sevimli uşaqlıq xatirələrindən biri idi.

Yayda, məktəblərdə tətil vaxtı məhəllənin böyük uşaqları Şuşanın yuxarı hissəsində, Yazıçılar Evinin arxasındakı düzənlikdə başqa məhəllələrin uşaqları ilə məhəllələrarası futbol oynayırdılar və Əbülfət də məhəllənin balacalarıyla birlikdə o düzənliyə doluşub böyüklərin oyununa baxırdı, uşaqlarla bir yerdə cani-dildən öz komandalarına, xüsusən də quş kimi hoppanıb topu tutan qapıçı Imrana azarkeşlik edirdi və aradan bu qədər il keçmişdi, Əbülfət əsl stadionlarda gözəl futbol oyunları görmüşdü, televizorun qabağında oturub Dünya birinciliyinə, Avropa birinciliyinə baxmışdı (sonra da məşqçilər o oyunların videosunu göstərə-göstərə təhlil etmişdilər), amma Şuşadakı o düzənlikdə gördüyü futbola dünyanın heç bir futbolu çatmazdı və Əbülfət bilirdi ki, ömrünün axırına kimi də belə olacaq, bilirdi ki, dünyanın hansı stadionunda hansı komandanın oyununa baxır-baxsın, – lap Milanda

«Milan»ın, yaxud Istanbulda «Qalatasaray»ın oyunu olsun, fərq etməz, – Şuşadakı o məktəb həyətində baxdığı futbol oyunlarına çatanı olmayacaq.

Imran Əbülfətgilin hasar qonşusu və məhəllə komandasının qapıçısı idi və Imranın top tutmağı uşaqların arasında bir əfsanə idi, kim hardan top vurursa-vursun, Imran quş kimi atılıb o topu tuturdu və elə buna görə də Imrana «Qartal» deyirdilər. Ermənilər Şuşanı götürəndə, qaça-qaç düşəndə, Imranı güllə ilə vurmuşdular və onun cəsədi «Ərimgəldi»nin altındakı qayalıqda düşüb qalmışdı və sonralar uşaqlar belə danışırdı ki, guya, qartallar Imranın gözlərini dimdikləyib yeyiblər.

Imranın qəribə bir işıqla işıldayan yaşıl gözləri var idi və sən demə, o işım-işım işıldayan yaşıl gözlər əməlli-başlı Əbülfətin yaddaşında imiş və həmin məqamda ki, Əbülfət əlindəki o məktuba – Cəmilənin məktubuna – baxırdı, elə bil, Imranın qartal dimdikləməsindən pırtlamış gözlərinin yaşılımtıl rəngi o «Əbülfət»lərin qırmızısına qarışdı, elə bil, dama-dama şagird dəftərindən qoparılmış o vərəqə bulanıq bir rəng yayıldı...

Əbülfət məktubu qatlayıb şalvarının cibinə qoydu.

Doğrudan da, qəribə idi, o məktub, qırmızı karandaşla və gözəl hərflərlə yazılmış o «Əbülfət»lər birdən-birə Imranın yaşıl gözlərini tamam alatoran içində olan uşaqlıq xatirələrindən dartıb, çıxarıb, Əbülfətin yadına saldı.

Nə üçün?

Bu, bir sirri-xuda idi.

Əbülfət həmin gecə Bakıda, məşq bazasında, çarpayıda uzanıb o tərəfə-bu tərəfə vurnuxurdu və heç cürə yuxuya gedə bilmirdi, axırda yerindən qalxdı, heç özü də bilmədi ki, şalvarının cibindən o məktubu necə götürdü və kortecdən eşiyə çıxıb qapının ağzındakı taxta pilləkənin üstündə oturdu, qapının başında yanan elektrik lampasının zəif işığında o məktubu təzədən bir də oxudu.

O məktuba qədər o qız – Cəmilə – Əbülfət yatsaydı, heç yuxusuna da girməzdi. Əbülfət bilirdi ki, o qız Cümünün qızıdı və Buzovna Fəhlə Yataqxanasında yaşayan bütün şuşalılar kimi o qız da qaçqındı, amma sonra, elə o zəif elektrik lampasının altındaca Əbülfətin fikrindən keçməyə başladı ki, hər dəfə Buzovnadakı evlərinə (otaqlarına) gedib-gələndə, həmişə o qız beşinci mərtəbədəki o pəncərənin qırağından baxırdı (demə, ona – Əbülfətə baxırmış...), elə bil, o qız – Cəmilə – üçüncü mərtəbədəki o bayraq rəngli qapının açılıb-örtülməsindən və indicə oradan Əbülfətin çıxacağından o saat xəbər tuturdu...

Və Əbülfət o zəif elektrik lampasının işığında o məktubu üçüncü dəfə oxudu.

O günə qədər heç bir qız Əbülfətə məktub yazmamışdı və ümumiyyətlə, Əbülfətin heç bir qızla yaxınlığı olmamışdı. Onlar bazanın meydanında məşq edəndə, futbol azarkeşləri, idman müxbirləri, təsadüfi tamaşaçılar yığışıb baxırdı və o tamaşaçıların arasında Bayıl tərəfdən gələn rus qızları da olurdu. O qızlar cavan futbolçularla tanış olmaq üçün gəlirdilər və futbolçular da onlarla xəlvəti əlaqə yaradırdı, amma Əbülfət o qızlara yaxın durmurdu – təkcə ona görə yox ki, rus dilini pis bilirdi, ona görə də yox ki, məşqçilər o sırtıq qızlarla gəzməyi qəti qadağan etmişdilər; ona görə ki, Əbülfət meydanda, topla özünü necə hiss edirdisə, o qızlarla özünü heç vəchlə elə hiss edə bilmirdi, həmin qızlarla olanda, ona elə gəlirdi ki, ayağı top saxlaya bilmir, hamı da ona gülür.

O zəif elektrik işığının altında əlində tutduğu o məktub birdən-birə Əbülfət üçün futbol topu kimi doğma bir şeyə çevrildi və o gecədən sonra məşqçilər mat qalmışdılar ki, necə oldu ki, bu yeniyetmə oğlan ikiqat bir həvəslə, ehtirasla oynamağa başlamışdı və meydanda, həqiqətən, möcüzə göstərirdi.

Bir dəfə məşq zamanı yenə Əbülfətin oyununa baxan Karlos Alberto Torres özünü saxlaya bilməyib əlini əlinə vurdu:

– Allaha and olsun, bunun yaşında Pele də belə oynaya bilmirdi!..

Əbülfətin ayaqları topu özünə necə çəkirdisə, Buzovna Fəhlə Yataqxanasının həyəti də indi onu eləcə özünə çəkirdi. Əbülfət imkan tapan kimi, elektrik qatarına minib Buzovnaya gedirdi və həyətdə futbol oynaya-oynaya tez-tez gözlərini topdan çəkib yuxarı – beşinci mərtəbəyə – pencərənin küncündən gözlərini ona zilləmiş o qıza baxırdı və o qızı görmək, o qızın baxışları ilə öz baxışlarının eləcə toqquşması topdan sonra Ələkbər üçün ən əziz bir şey olmuşdu, amma bu bir ildə onlar bir dəfə də olsun görüşüb-danışa bilməmişdilər, təkcə iki dəfə məktublaşmışdılar.

Birinci məktubu (əslində ikinci məktubu) yenə də Yataqxananın pilləkənində Cəmilə ona verməyə macal tapmışdı və o məktubu da Əbülfət xlor iyi burnuna dola-dola elə pilləkəndə oxumuşdu:

«Şanlı məktub [1] 2.

Qurban olum sənə, Əbülfət... Əbülfət, mən həmişə ürəyimdə sənինlə danışıram... Əbülfət... Əbülfət... Əbülfət... Mən ürəyimdə sənինlə əl-ələ tutub dəniz qırağında gəzirəm, Əbülfət... Mən istəyirəm biz Şuşada bir yerdə gəzək, amma Şuşanı yadıma gətirə bilmirəm, Əbülfət... Amma istəyirəm orada əl-ələ gəzək. Belə sözlər yazdığıma görə məni qınama, Əbülfət... Sən ki, mənim birinci məktubumu heç kimə deməmisən, mən sənə çox minnətdaram, Əbülfət. Sənə bir sualım var, Əbülfət: sən mənə görə gəlib həyətdə futbol oynayırsan? Qurban olum sənə, Əbülfət, mənə cavab yaz, yoxsa ürəyim gedir, Əbülfət...

Cəmilə».

O məktub yenə göy mürəkkəblə və o «Əbülfət»lər də qırmızı karandaşla yazılmışdı. Əbülfətin oturub yazı yazmaqla qəti arası yox idi, amma bu dəfə ürəyindəkilərin hamısını yazmaq istədi, gecə yenə kotecin taxta pilləkənində oturub o zəif elektrik işığında gözlərini dizinin üstünə qoyduğu dəftərçənin ağ kağızına zillədi və iki saatdan çox bir müddətdə nə qədər çalışdısa, nə qədər hıqqandı-zıqqandısa da, heç nə yaza bilmədi, kağızın ortasında iri hərflərlə təkcə elə bunu yazdı:

«HƏ.»

Bu, Əbülfətin həyatında yazdığı birinci və sonuncu məktub oldu.

Və Əbülfət bilirdi ki, Cəmilə elə eləyəcək ki, Yataqxananın pilləkənində onun rastına çıxacaq və doğrudan da, belə oldu və Əbülfət də o bir kəlmədən ibarət məktubu Cəmiləyə verə bildi.

XVI

Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişi səhər tezdən Yataqxananın ikinci mərtəbəsindəki evindən (otaqdan) çıxıb həmişəki kimi, Məşədi Ağarəhim Mir Abdulla oğlunun o gözəl bağından yadigar qalmış (kimə? Şuşa qaçqınlarına?) o zeytun ağacının altındakı sınıq-salxaq skamyada oturdu, göyə baxıb, həmişəki kimi, əvvəlcə yavaş-

yavaş, sonra da bərkdən öz-özüylə danışmağa başladı. Məmməd kişi özü ilə elə tələsik danışırdı ki, nə dediyini başa düşmək olmurdu və hərdən Bakıdan gəlib Buzovnadan keçərək Mərdəkanacan gedən və Şağan tərəfdə fırlanıb eləcə də geri qayıdan elektrik qatarının səsi eşidiləndə, qatar çarxlarının o tukkatukuyla Məmməd kişinin bərkdən dediyi anlaşılmaz sözlərin arasında, elə bil, çox doğma bir ahəngdarlıq əmələ gəlirdi.

Bir azdan səhər növbəsində oxuyan uşaqlar məktəbə getdi, ikinci, üçüncü növbədə oxuyan uşaqlar da həyətə düşüb futbol oynamağa başladı (Eysebioya görə bu həyətdə və ümumiyyətlə, bu həndəvərdə futbol oynamayan uşaq yox idi) və birdən uşaqlardan hansı bir həssası isə hiss etdi ki, bu futbol hay-küyünün içində nəsə bir səs çatışmır, qeyri-iradi zeytun ağacının altına tərəf baxdı və gördü ki, Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişinin boynu yana bükülüb, başı da o sınıq-salxaq skamyanın söykənəcəyinin üstündə düşüb qalıb.

Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişi şuşalıların Buzovna Fəhlə Yataqxanasında məskun olduqları vaxtdan üzü bu tərəfə, burada vəfat edən 16-cı şuşalı idi.

Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişinin yasında Cümünün (Qızıl Diş Cümşüdün) baldızı kor Solmaz qışqırırdı:

– Ay Allah!.. Bizim camaat burda niyə milçək kimi qırılıb gedir?!.

Qışqırırdı və ağlayırdı.

Və o zaman Cümü fikirləşdi ki, görəsən, burada, bu Yataqxanada Allah dərgahına gedən 17-ci şuşalı kim olacaq? Və elə o dəmdə də Cümünün ürəyindən keçdi ki, Allah eləyəydi, o 17-ci şuşalı elə o özü olaydı...

XVII

Çəkisi 160 kilodan artıq olan Bolelşik Bufetçi Ibadulla Buzovnanın məşhur futbol azərkeşlərindən və ümumiyyətlə, kəndin seçilib-sayılan kişilərindən biri idi, amma heç kim – nə kənd camaatı, nə də daimi müştərilər –Cümü (Qızıl Diş Cümşüd) kimi – bilmirdi ki, bəzən elə məqamlar olurdu, Bolelşik Bufetçi Ibadulla, əslində, özü öz bufetindən xəcalət çəkirdi...

Iyunun həmin ilk günü də günorta bufet boş idi, Bolelşik Bufetçi Ibadulla iri dəsmalı ilə yay-qış həmişə tərli olan boynunu, sifətini silə-silə və həmişə də bu bufetdən əskik olmayan sırtıq milçəkləri qova-qova bufetin şüşə piştaxtasının arxasındakı «zakuskalara» baxırdı: ABŞ-dan gəlmiş toyuq budunun soyutması, fransız yumurtası, Iran kartofu, Türkiyə pendiri, Qazaxıstandan koreyalıların gətirib ucuz qiymətə satdıqları baş soğan, Tunis zeytunu, gətirilmə yeri məlum olmayan (bic uşaqlar kimi) və içi də sapsarı qarpız... O piştaxtada yerli məhsul, ancaq süpürgəçi Marusyanın bişirdiyi kampot idi.

Müştərilər arağı Bolelşik Bufetçi Ibadullanın bufetinin bu nemətləri ilə içirdilər və iyunun həmin ilk günü, elə bil, qəfildən uzanan bir əl Ibadullanın beynini piydən qat bağlamış peysərindən dartıb çıxarıb, küləksiz gecəni səhərə qədər sahildəki qumun üstündə qalmış dəniz suyu kimi dup-duru, şəffaf və gözəl uşaqlıq illərinə apardı, Buzovnanın kahısını, Nardarandakı Paçan bağlarının qara şanısını, Sarayın, Novxanının ağ şanısını onun yadına saldı, Hacıxuna bağlarının sarıgiləsini, dərəndə adamın barmaqları yapışqan kimi bir-birinə yapışan Bilgəh əncirini, Hövsanın soğanını, Zirənin ağ turpunu, kəhrəba kimi kökünü – hələ qarpızı bir tərəfə – yadına saldı...

Və elə bil, bu meyvə-tərəvəzin tumunun daha Abşerondan kəsilməyinin təqsirkarı Bolelşik Bufetçi Ibadullaymış kimi, onun rəhmətlik atası Həmidulla kişi o biri dünyadan iki əli ilə də oğlunun başına ürək dolusu bir kül ələdi və iyunun o ilk günü birdən-birə gəlmiş o pis istidə doyunca nəfəs ala bilməyən Bolelşik Bufetçi Ibadulla o biri dünyadan başına ələnən o qarğışı, təkcə başı ilə yox, az qala, bütün nəhəng və tərləmiş vücudu ilə hiss etdi.

XVIII

Sara altıncı sinifdə və ikinci növbədə oxuyurdu və Səyyarə yavaş-yavaş sinəsi dolmağa başlayan Saranın nimdaş yubkasına, azı, yüz dəfə yuyulmuş ağ köynəyinə baxanda, arvadı az qalırdı ağlamaq tutsun və həmin məqamlarda darağı götürüb özü qızın saçlarını darayırdı, elə bil, saçların səliqə-sahmanı, gözəlliyi o yubka ilə, o adda-budda süzülməyə başlayan ağ köynəyin nimdaşlığını ört-basdır edəcəkdi.

Bu dəfə Səyyarə Saranın saçlarını daraya-daraya dedi:

– Qoy bir!.. Qoy bir, Əbili gedif Fransada oynamağa başlasın, onda burda nə ölümümüz var, az, bizim?.. Köçüf, gedif, oturajayığ Fransada! Orda sənə elə paltarlar alajam, göz istəyəjək, tamaşasına dursun!

O gözəl Fransada haçansa Əbilinin futbol oynayacağı, əlbəttə, Surxaya açıq-aşkar ləzzət edirdi, hətta o gözəl gələcək günlərin Fransadan, elə bil, yüngülcə bir ətri də gəlirdi və Surxay Fəhlə Yataqxanasının üçüncü mərtəbəsindəki otaqda o ətri açıq-aşkar hiss edirdi, amma buna baxmayaraq, sidq-ürəkdən deyirdi:

– Mən Vətəndən heç hara gedən deyiləm!

Səyyarə hirslə:

– Qal! Sən qal burda! – deyirdi. – O sən, o da sənin bayrağın!..

XIX

Abşeronun il-on iki ay saralıb-solmuş olan kollu-koslu çöllü-biyabanında salınmış şuşalılar qəbiristanlığı hələ ki, o qədər də böyük deyildi, burada cəmi 23 qəbir var idi və bunun da 17-si Buzovnadakı Fəhlə Yataqxanasından idi, beşi isə başqa ətrafda yaşayan şuşalıların (bəlkə də təkcə şuşalıların yox, ümumiyyətlə, qarabağlı qaçqınların) qəbri idi.

Aydın məsələdir ki, dünyanın ən qəmgin yerlərindən biri qəbiristanlıqdır, amma Bakıdan gələn və elektrik qatarı yolunun sağında, sovet vaxtı tikilməyə başlamış və o vaxtdan bəri tikintisi yarımçıq qalmış bir binanın (bura məktəb olmalıydı, ya nəsə başqa bir tikinti idi) arxasında salınmış bu qəbiristanlıq həm də, yəqin, dünyanın ən kasıb qəbiristanlığı idi.

Buradakı qəbirlərin başdaşı həmin yarımçıq tikintinin divarlarından sökülüb-qoparılıb gətirilmiş kubik daşlar idi və divarların köhnə suvağı adda-budda üstündə qalmış o kubik daşlar bu kiçik qəbiristanlığa elə bir ab-hava gətirmişdilər ki, elə bil, bu qəbirlərin özləri də qaçqın idi, hardansa qaçıb gəlmişdilər...

Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişini də bu qəbiristanlıqda basdırdılar və Buzovna Fəhlə Yataqxanasından bura gətirilən o 17-ci şuşalının – Şuşada doğulan, Şuşanın dağlarında, meşələrində böyüyən, erməni gələndən qaçqın düşənəcən Şuşadan başqa bir şəhər görməyən, ayağını Şuşadan kənara basmayan məşhur çayçı Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişinin – əlbəttə, heç vəchlə ağlına gələ bilməzdi ki, bərkdən öz-özünə

danışa-danışa sınıq-salxaq bir skamyada öləcək və Abşeronun çöllü-biyabanında torpağa tapşırılacaq.

XX

... gecələr elektrik qatarının təkərlərinin tukkatuku o yerlərdə çox aydın eşidilirdi, hətta o tukkatukun yüngülcə bir titrəyişi də, Buzovnada yuxuya getmiş Fəhlə Yataqxanasında, elə bil, hiss olunurdu və həmin gecə də sonuncu – gecə saat 1 elektrik qatarı Mərdəkandan qayıdıb Bakıya gedəndə o tukkatuk eləcə aydın eşidildi və yüngül bir titrəyiş də hiss olundu...

... və o gecə bütün Yataqxana kimi, Bayraqdarın ailəsi də yuxudaydı: hərə öz həmişəki yerində – Güllü arvad otağın ortasındakı mizin üstündə, Sara həmin mizin altında, Surxay qapının ağzında, yerdə, Səyyarə də ensiz dəmir çarpayıda yatmışdı; Səyyarə o yeganə çarpayıda yatmağı özünə qıymırdı, amma nə illah edirdi, nə Güllü arvad, nə də Sara o çarpayıda yatırdı, Surxaya isə bu barədə bir söz deyən yox idi; əslində, Surxay öz yerindən çox razı idi, çünki səhər ən tez duran o idi, heç kimi narahat etmədən qapını açıb eşiyə çıxırdı; düzdü, hərdənbir gecənin yarısı Güllü arvad mizin üstündən düşüb tualetə gedəndə Surxayın üstündən addımlamalı olurdu, amma Surxay on ildə buna adət etmişdi və bu, onun üçün elə bir narahatlıq deyildi...

... və həmin gecə o elektrik qatarının çarxlarının tukkatuku hələ tamam keçib getməmiş Səyyarə bərkdən:

– Aparma!.. Aparma!.. – qışqırıb yuxudan ayıldı və o saat da qalxıb çarpayıda oturdu...

– Noluf az, yuxu görürdün?– Bunu mizin üstünə salınmış döşəyində qurcalanan Güllü arvad yuxulu-yuxulu soruşdu.

Səyyarə:

– Hə... – pıçıldadı. – Görürəm, vaqon Əbilini dartıf güjlə mənnən alır, özüylə bir qaranlığa aparır... Görürəm, ora quyunun dibi kimi, zülmət bir yerdi... – Bir az susub təzədən pıçıldadı. – Qorxuram...

Güllü arvad eləcə yuxulu-yuxulu:

– Az, kiri... – dedi. – Niyyətin hara, mənzilin ora...

Səyyarə yenə:

– Nağayrım... – pıçıldadı. – Hələ yaxşı ki, Bakıdadı... Bir də gördün, aparıflar Amerikaya, nə bilim, hara... Başına bir iş gəlsə, nəğayrajıyıq?..

Güllü arvad sinədolusu əsnəyib:

– Az, yat... – dedi. – Bədniyyət olma...

... və o Amerika sözü nə ayıq kimi ayıq, nə də yatmış kimi yatmış olan Bayraqdarı get-gedə uzaqlaşan o tukkatuk altında gözəl bir mürgü aləminə apardı...

... böyük bir stadion idi və bütün stadion ayağa qalxıb bağırırdı...

... Əbili qol vurmuşdu...

... bütün stadion – hamısı da qalstuklu, şlyapalı adamlar idi – ayaq üstə qışqırırdı:

– Ey-se-bi-o!..

– Ey-se-bi-o!..

– Ey-se-bi-o!..

... Əbiliyə görə Surxayı da o stadiona buraxmışdılar və Surxay iki əlilə də müstəqil Azərbaycanın üçrəngli bayrağının dəstəyindən tutub, başının üstündə fırlada-fırlada dalğalandırırdı...

... sonra elektrik qatarınının çarxlarının tukkatuku tamam eşidilməz oldu...

XXI

O axşam Cümü hələ gəlməmişdi və Cümü evə (otağa) gəlməmiş, əvvəlcə həyətdən tırtırın səsi gəlirdi, tırtırın o səsi həyətdə axırıncı dəfə zilə qalxıb, susurdu, bir-iki dəqiqədən – Cümü Yataqxananın beşinci mərtəbəsinə qalxırdı – sonra, hələ otağın qapısı açılmamış, arağın iyi içəri dolurdu və o arağın iyi daha əvvəlkitək Sonanın ürəyini bulandırmırdı, çünki o günə ki, Şuşadan sonra Cümü düşmüşdü – Şuşanın bir nömrəli taksi sürücüsü Qızıl Diş Cümşüd ki, plov yemirdi, bığım yağa batar, indi hər dəfə tırıltısı dünyanın xəcalətini gətirib bu beşinci mərtəbədəki otağa pərçim edən köhnə motorollerin (tırtırın) lafetində Abşeron kəndlərinə yem satan Cümü olmuşdu – o günü, Sona fikrindən keçirirdi ki, Allah ermənidən başqa, heç kimə göstərməsin və Şuşada ildə-ayda, toyda-düyündə bir az təmiz tut arağından başqa heç nə içməyən Cümü, indi gündə nöyüt kimi arağı dümləyib ürəyini o araq stəkanına boşaldırdısa, nə eləmək olardı, Sona fikirləşirdi ki, qoy içsin və Cümünün arağa verdiyi o pula ki, 300 qram ət almaq olardı, o 300 qram ət də heç lazım deyildi.

O axşam Cümü hələ gəlməmişdi, Sona pəncərənin qabağında dayanıb eşiyin qaranlığına baxırdı, Güllü arvad plastmas siniyə (gözəl mis sini Şuşada qalmışdı) düyü töküb (humanitar yardım idi) Cəmiləyə vermişdi ki, arıtlasın və Cəmilə də otaqdakı yeganə çarpayının üstündə oturub, o plastmas sinini də dizlərinin üstünə qoyub haçan qurtaracağını səbrsizliklə gözləyə-gözləyə düyü arıtlayırdı.

...və düyü axırı ki, qurtardı, Cəmilə sinini nənəsinə verdi və otağın küncündə yerdən bir-birinin üstünə yığılmış dəftər-kitabın arasından səhər dərsə aparacağını dartıb çıxartdı və bu vaxt Cəmilənin dəftərinin arasından bir şəkil sürüşüb döşəmədə linoliumun üstünə düşdü.

Bu, bir zənci oğlanın rəngli şəkli idi və o zənci oğlan şəkildən baxa-baxa sidq-ürəkdən gülürdü.

– Bu neqr kimdi az, belə?– Sona dəftərin arasından sürüşüb düşən o şəkilə baxdı və yaxşı ki, elektrik lampasının işığı eləcə zəif idi – Sona qızının bircə anın içində qıpqırmızı qızardığını görmədi.

Cəmilə ağızucu:

– Heç... – dedi və şəkli tələsik dəftərinin arasına qoydu.

Əlbəttə, Buzovna Fəhlə Yataqxanasının beşinci mərtəbəsindəki o mənzildə (otaqda) heç kim bilmədi ki, o şəkildə eləcə gülən o zənci balası Portuqaliya futbolçusu Eysebio idi.

O rəngli fotoşəkli Cəmilə köhnə bir «Oqonyok» jurnalından kəsib götürmüşdü.

Və heç kim orasını da bilmirdi ki, Cəmilə tez-tez o şəkilə baxır və o şəkili öpür.

XXII

Əhməd Ağayeviçin özü də, ailəsi də Bilgəhdəki bağlarında bircə gün də yaşamamışdılar və altı il idi ki, bu ikimərtəbəli mülkü tikdirib hazır eləmişdi,

Azərbaycanın müxtəlif rayonlarından gətirtdirdiyi cins Quba almalarından, Ordubad əriyindən, Göyçay narından tutmuş Abşeron ənciri, xartutu, muşmulası, iydəsi, innabınacan ağac əkdirib bağ saldırmışdı və hər dəfə yay qurtaranda özü də, arvadı da söz verirdilər ki, gələn yay mütləq Bilgəhə köçəcəklər, amma elə ki, yay gəlib çıxırdı, o söz də yaddan çıxırdı, Əhməd Ağayeviç məzuniyyət götürə bilsəydi, bir yerdə, götürə bilməsəydi, özü Bakıda qalırdı, ailəsi isə ya Antalyada, ya Karlovı-Varıda, ya da başqa bir yerdə – sovet hökumətindən sonra azadlıq idi və kim hara istəyirdi, ora da gedirdi – istirahət edirdilər və illər də beləcə ötüb-gedirdi.

Bilgəhdəki bağ Əhməd Ağayeviçin klassik daşınılmaz əmlakına çevrilmişdi və o əmlakın etibarlı gözətçisi də Vasili Kuzmiç idi.

Həmin gün idarədə iş çox gərgin keçdi (haçan gərgin olmurdu ki?) və Əhməd Ağayeviç işdən sonra bir az yeyib-içib istirahət etmək, həm də Cavanşirin klarnetinə qulaq asmaq üçün dostlarıyla «Şən həyat» restoranına getdi və içkini çox xoşlamasa da, Cavanşir onun şəxsi sifarişi ilə klarnetdə elə bir «Segah» çaldı ki, Əhməd Ağayeviçin heç xəbəri olmadı neçə qədəh konyak içdi.

Cavanşir klarnetin ağzını tavana tutub sidq-ürəkdən «Segah» çalırdı və o «Segah» Əhməd Ağayeviçi «Şən həyat» restoranından çıxarıb haralara apardı?– o yerin adı yox idi, amma görünməz-bilinməz bir uzaqlıqda olan o məkan çox kövrək və çox qəmgin bir yer idi, orda Əhməd Ağayeviç həyatın ötüb-getdiyini və sonun yaxınlaşdığını tükürpəşdirən bir aydınlıqla hiss edirdi, o məkanda bir əlacsızlıq var idi, yaşanmış ömrün və ümumiyyətlə, həyatın, dünyanın mənasızlığı oranın hər tərəfinə hopmuşdu və Əhməd Ağayeviçi «Şən həyat» restoranında nəfəs almağa qoymurdu.

Hamı Əhməd Ağayeviçi sərt, hətta daşürəkli və təhlükəli bir adam kimi tanıyırdı, amma heç kimin xəbəri yox idi ki, axır vaxtlar, hərdən, gecə yuxuya getməzdən əvvəl, bəzən də hansısa bir iclasda, rəsmi konsertdə birdən-birə xəyal Əhməd Ağayeviçi – bu «sərt, daşürəkli və təhlükəli» adamı həmin o naməlum, amma tamam qüssəli məkana aparırdı və Əhməd Ağayeviç o məkanda özünü, elə bil, hava əvəzinə kədər doldurulmuş bir çəkisizlik içində hiss edirdi, həyatın amansız bir sürətlə sona doğru getməsi, 3 ildən, 5 ildən, lap 15 ildən – onda 75-76 yaşı olacaqdı – sonra heçə dönəcəyi, torpaqda çürüyəcəyi onu dəhşətə gətirirdi, pulları da, arvadının çox nadir daş-qaşları da, hətta oğlunun məktəbi bitirəndə aldığı qızıl medalı, qızının bəstələdiyi və iki ilin içində bütün Azərbaycanda məşhur olan mahnıları da tamam mənasız bir şeyə çevrilirdi və yaxşı ki, bu duyğular tez də keçib-gedirdi, yoxsa ki, onlara dözmək mümkün deyildi, amma bu dəfə – «Şən həyat» restoranındakı bu axşam Əhməd Ağayeviçin düşüncələri, hissiyyatı o kədərli məkandan geri qayıda bilmirdi, elə bil, yapışıb orada qalmışdı, qopa bilmirdi və bu azmış kimi, Əhməd Ağayeviç növbəti qədəhi içəndə, mədəsi bu qədər konyaka öyrənmədiyi üçün, az qaldı ürəyi bulansın, onu soyuq tər basdı, ayağa qalxıb tualet bəhanəsi ilə eşiyə çıxdı.

«Şən həyat» restoranı Pirşağıda, dəniz kənarında idi və Əhməd Ağayeviç tualetə yox, sahilə getdi, əyilib dənizin dayaz qum sahilindən bir ovuc durulmuş su götürdü və o suyu sifətinə çırpdı, amma su ilıq olduğu üçün Əhməd Ağayeviçin əhvalına heç bir sərinlik, heç bir təravət gətirmədi, əksinə, ilıq dəniz suyunun damcıları sifətindən axıb boğazından ağ köynəyinin altına süzüldükcə, ürəyi daha artıq sıxılmağa başladı,

elə bil, o adi dəniz suyu da damcı-damcı o kədərli, qəmli-qüssəli, uzaq məkandan (əslində naməkandan!) damırdı.

Klarnet ağzını tavana yox, elə bil, həmin məkandan (naməkandan) düz Əhməd Ağayeviçin üzünə (ürəyinə... içinə...) tuşlayıb deyirdi ki, ay səfeh insan, yox, daha da açıq ünvanlı deyirdi, deyirdi ki, ay səfeh Əhməd Ağayeviç, hər şeyin var, otuz ildi cürbəcür vəzifələrdəsən, pulun var, yaxşı övladların var, nəvən var, ev-eşiyin var, amma nə olsun? bunun mənası nədi? hər şeyin var, amma öz içində, öz ürəyində, heç olmasa, bir kvadratmetrlik balaca adan da yoxdu ki, üstünə çıxıb özünü boğulmaqdan xilas edəsən və Əhməd Ağayeviç hiss etdi ki, bu saat bu aydınlıq gecədə, dənizin kənarında arvad kimi hönkürüb ağlayacaq, tez geri çevrilib iri addımlarla «Şən həyat» restoranına qayıtdı.

Cavanşirin klarneti bu dəfə hansısa bir xalq mahnısı çalırdı və süfrə arxasında oturmuş dostlar ləzzətlə ona qulaq asırdılar, amma Əhməd Ağayeviçin indi, hətta Cavanşirin klarnetinə də qulaq asmağa taqəti yox idi və: «– Gərək gedib bağa baş çəkim...»– bəhanəsi ilə dostlardan ayrıldı və qəribəsi də bu oldu ki, «Şən həyat» restoranından çıxıb maşına minəndə, doğrudan da, sürücüyə dedi:

– Bilgəhə sür!

Sürücü (tatar balası Şövkət):

– Oldu! – dedi və fikirləşdi ki, dünyada kiminsə sürücüsü olmaqdan da əbləh bir iş yoxdu.

O isti iyun günü Şövkətin qızının 10 yaşı tamam olurdu və axşamdan bəri «Şən həyat» restoranının qabağında Əhməd Ağayeviçi gözləyən sürücünün evə gedib qızını hələ yatmamış görmək ümidi tamam boşa çıxdı.

Maşın gün istisindən yumşalıb dalğalanmış əyri-üyrü asfalt yolla «Şən həyat» restoranından uzaqlaşdıqca, elə bil, o «Segah»ın səsi də yavaş-yavaş Əhməd Ağayeviçin qulağından uzaqlaşırdı, arxada qalırdı, hətta Əhməd Ağayeviç fikrindən keçirdi ki, əvvəllər kolxozlara «Şən həyat» adı verirdilər, indi isə restoranlara və gülümsədi də, sonra fikirləşdi ki, bu gecə vaxtı nə var Bilgəhdə, bəlkə geri – Bakıya qayıtsın, amma bu vaxt, elə bil, kimsə qəflətən Vasili Kuzmiçin sifətini Əhməd Ağayeviçin gözlərinin qabağına gətirdi və Əhməd Ağayeviç bu rus kişisinin sifətində heç vaxt görmədiyi bir əzab, iztirab gördü, hiss etdi.

Elə bil, uzaqdan yenə də o «Segah»ın sədaları yavaş-yavaş eşidilməyə başladı və Əhməd Ağayeviç ürəkdən gələn səmimi bir tənə və peşmançılıqla fikirləşdi ki, beş ildən artıqdı bu bədbəxt rus kişisinə həftədə otuz beş, qırx mindən artıq pul vermir. Otuz beş, qırx minə üç kilo ət almaq olardı, vəssalam. Yaxşı, ət yeməsin bu bədbəxt oğlu, nə zirzibil keçir əlinə, onu yesin, bir həftə otuz beş, qırx minə necə yaşamaq, geyinmək, siqaret çəkmək olar? Axı, it deyil, pişik deyil, insandı bu bədbəxt oğlu Vasili Kuzmiç... Günə nə qədər düşür? Beş min... Insanla belə rəftar eləyərlər? Bu adamın, bu bədbəxt oğlu Vasili Kuzmiçin sənin ona verdiyin o puldan başqa bir gəlir yeri yoxdu. Onu o cür ac saxlamağının günahını Allah elə bilirsən, bağışlayacaq sənə? Elə bilirsən, bunun altını çəkməyəcəksən?

Əhməd Ağayeviç Bakıda təzə qəbiristanlıqda (köhnə qəbiristanlığın arxasında) geniş bir sahə almışdı, orada ağac əkdirmişdi, oranı mərmər üzlüklü hasara almışdı və indi, «Şən həyat»dan çıxıb Bilgəhə getdiyi bu dəqiqələrdə həmin qəbiristanlıq sahəsi onun gözlərinin qabağına gəldi və elə bil, gözəgörünməz bir əl Əhməd Ağayeviçin boğazından tutub onu boğmağa başladı: ay səfeh oğlu, səfeh, ora nə

qədər bərbəzək vurdurursan, vurdur, özün qara torpağın içinə girəcəksən... nə aparacaqsan o qara torpağa? pul aparacaqsan özünlə, qızıl aparacaqsan?..

Və bu vaxt, elə bil, pencəyinin sol tərəfdən iç cibi öz-özünə tərpənməyə başladı, Əhməd Ağayeviçin döşünü qapı kimi tıqqıldadıb kişinin ürəyinə: «– Aç qapını!»– dedi...

Əhməd Ağayeviçin pencəyinin sol cibində səliqə ilə ağ kağıza bükülmüş on min dollar var idi. Bu pulu bu gün gətirib onun mizinin üstünə qoymuşdular və hələ evə aparmamışdı, dollar dəsti eləcə pencəyinin cibində idi. Bu on min dollara, əslində, Əhməd Ağayeviçin heç bir ehtiyacı yox idi, amma, bax, bu gecə vaxtı həmin dəsti cibindən çıxarıb Vasili Kuzmiçə bağışlasaydı... nə olardı? o bədbəxtin başına hava gələrdi? dəli olardı? hər halda o bədbəxtin bütün həyatı dəyişərdi, yəni haçanacansa (bəlkə də elə ömrünün axırınacan!) insan kimi yaşaya bilərdi...

– O nəydi elə?– Bunu Əhməd Ağayeviç soruşdu.

Sürücü maşının qabağından qaçıb qaranlığa girən heyvanın ardınca baxıb:

– Çaqqalıydı... – dedi.

Əhməd Ağayeviç istədi: «– Dünya çaqqallar dünyasıdı!»– desin və bu sözlərlə özü özündən bir az intiqam alsın, amma özünü saxladı və fikirləşdi ki, bilirsən, nə var, özünü ələ al, bəbə deyilsən... Vasili Kuzmiç kimsəsiz yazıq bir adamdı, on min dolları o nə edəcək? bundan sonra evlənən deyil ki, özünə təzə həyat qursun, ya maşın sürən deyil ki, gedib bir maşın alsın, nə edəcək? Bilgəhin bütün qarovulçuları yığışacaq onun başına, bir ayın içində on min dolları içəcəklər, çıxıb gedəcək. Kim bilir, bir də gördün o pulun üstündə cinayət də törətdilər – ola bilən işdi... Yox, on min yox, mincə dollar Vasili Kuzmiçin dədə-babasına da bəs idi, gedib özünə bir kostyum alar, ayaqqabı alar – Allah bilir dəyişəyi nə gündədi? – özünə dəyişək alar, ehtiyat azuqə yığar və bütün qışı xan kimi dolanar...

Həmişəki kimi, maşının arxa oturacağında, sağ tərəfdə oturmuş Əhməd Ağayeviç dollar dəstini pencəyinin cibindən çıxardı və bir balaca aşağı əyilərək kağızı xısın-xısın, səssiz açıb qaranlıqda on dənə yüzlük saydı, qatlayıb şalvarının sol cibinə basdı ki, sağ cibindəki Azərbaycan manatlarına qarışmasın, dəsti isə yenidən kağıza büküb əvvəlki yerinə – pencəyinin iç cibinə qoydu.

10-15 dəqiqədən sonra gözlərini bu min dollara bərəldəcək Vasili Kuzmiçin sevinci, elə bil, indidən Əhməd Ağayeviçə sirayət etdi, Cavanşirin o «Segah»ını eşidəndən bəri birinci dəfə sinə-dolusu, rahat nəfəs aldı. Əhməd Ağayeviç, əslində, bütün ömrü boyu başqalarına yaxşılıq etmək istəyib, alınmayıbsa – bu, onun təqsiri deyil, dünya belə dünyadı...

Maşın dənizkənarından ayrılıb asfalt yoxuşla Bilgəhə girdi və gecə saat 11 radələri olsa da, kənd camaatı artıq yatmışdı, bağ sahibləri isə hələ Bakıdan köçüb gəlməmişdilər, asfalt boyu adda-budda taxta dirəklərin başındakı işıqlar, bir də boş bağlardakı qarovulçu köşklərinin təkəm-seyrək lampaları yanırdı və Əhməd Ağayeviç daş barıların üstündən görünən o lampalara baxa-baxa fikirləşdi ki, Vasili Kuzmiç gedib özünə nə kastyum, ayaqqabı alacaq, nə də qış ehtiyatı görəcək, üç-dörd özü kimi rusla yığışıb qarmon çala-çala ikicə günə o min dolların axırına çıxacaqlar və maşın bağın darvazası qarşısında dayananda Əhməd Ağayeviç şalvar cibindəki min dolların arasından bir yüzlük çıxarıb pencəyinin yan cibinə qoydu.

– Qoy, yığsın başına rusları, bir yaxşı məclis düzəltsin...

Əhməd Ağayeviçin nəsə pıçıldadığını eşidən sürücü:

– Nəsə deyirsiz, Əhməd Ağayeviç?– soruşdu.

Əhməd Ağayeviç:

– Yox, – dedi. – Düş, qapını aç.

Və Əhməd Ağayeviç ayağını darvazadan içəri basan kimi, gecənin bu çağında bura gəlməyinə peşman oldu. Vasili Kuzmiç darvazanın qabağındakı meydançada elektrik peçini yandırıb üstündə it üçün sür-sümük bişirirdi və o böyük və köhnə qazandan elə ağır, iylənmiş iy gəlirdi ki, konyakın narahatlığı hələ də mədəsində qalmış Əhməd Ağayeviçin az qaldı əməlli-başlı ürəyi bulansın, hirslə:

– Sluşi, – dedi, – bu gecə vaxtı, bu nədi belə?

Vasili Kuzmiç indicə əyninə geydiyi şalvarın qayışını bağlaya-bağlaya:

– Zdrastvuyte, xozyain. – dedi. – Itin xorayini indidan bişiriram da... Zavtra utrom soyusun, verim ona...

Əhməd Ağayeviç bütün bağı bürümüş bu iyə daha tab gətirə bilmirdi, ona görə də əlini tələsik şalvarının sağ cibinə soxub bir əlli min manatlıq çıxardı və Vasili Kuzmiçə uzatdı:

– Na, sluşi!..

Vasili Kuzmiç əvvəlcə barmağını bığına çəkdi, sonra o gözlənilməz və ay işığında çox gözəl görünən yaşıl əlliminliyi Əhməd Ağayeviçdən alıb:

– Spasibo, xozyain! – dedi.

Əhməd Ağayeviç eləcə tələsik də maşına əyləşdi və maşın darvazanın qabağında dövrə vurub geri qayıtdı.

Gecə vaxtı halını xarab edən o murdar iydən uzaqlaşdıqca, Əhməd Ağayeviç yavaş-yavaş özünə gələrək arxa oturacaqda yerini rahatlayıb:

– Bəsidi... – pıçıldadı. – Mən qarovulçu tayfasını yaxşı tanıyıram, bunları qudurtmaq olmaz!..

Sürücü (tatar balası Şövkət) bayaqdan ürəyində oxuduğu qəmli bir tatar mahnısını kəsib, başını geri çevirdi və:

– Mənləsiz, Əhməd Ağayeviç? – soruşdu.

Əhməd Ağayeviç:

– Yox. Sənlə deyiləm... – dedi. – Sür!.. – Və pencəyinin yan cibinə qoyduğu o yüzlük dolları da, şalvarının sol cibinə qoyduğu o doqquz yüzü də çıxarıb bir yerə yığdı, sonra onları pencəyinin döş cibindəki doqquz minin yanına qoydu – evə çatanda onları da bir yerə yığar...

... klarnetçalan Cavanşir isə elə bu vaxtlar klarneti söküb qutusuna yığırdı ki, nəhayət «Şən həyat»dan çıxıb evə getsin...

... amma sabah axşam yenə bura gəlib gecəyəcən klarnet çalmalı idi...

XXIII

Eysebio (Əbülfət!.. Əbülfət!.. Əbülfət!..) Bakıdan gəlib Yataqxananın o həyətində futbol oynayanda, Cəmiləyə elə gəlirdi ki, həyətin yuxarı başındakı o üç gözəl iydə ağacı da Eysebioya (Əbülfətə!.. Əbülfətə!.. Əbülfətə!..) baxırlar və onlar da Eysebionu (Əbülfəti!.. Əbülfəti!.. Əbülfəti!..) sevirlər...

XXIV

Surxay Gözlə-Gəlirəm Məmməd kişinin dəfnindən sonra o kiçik qəbiristanlıqdan qayıdanda Kolxoz kişinin qəbrinin yanında ayaq saxladı və Kolxoz kişinin kubik başdaşına baxa-baxa:

– Nətərsən, ay ağsaqqal?– soruşdu və elə bil, hiss etdi ki, o «ağsaqqal» sözü qəbrin içində də Kolxoz kişinin xoşuna gəldi.

XXV

Gülzar arvad otağın açıq pəncərəsindən uzaqlara baxa-baxa sızıldayırdı və elə sızıldaya-sızıldaya da, elə bil, özü özündən soruşdu:

– Hardadı, görən, indi o profesır?

Səyyarə:

– Hankı professor, ay nənə?– soruşdu.

– O bizim evdə qalan də...

Səyyarə təəccüblə qaynanasına baxdı:

– Bizim evdə qalan?

– Hə də... Onda sən hələ bizə gəlməmişdin... Yayda Bakıdan gəlmişdi arvad-uşağıynan. Ikinci mərtəbəni onlara kirayə vermişdik... Deyirdi ki, Şuşa Isveçrədir... Deyirdi ki, gərək Şuşanın qədrin biləsiz...

Səyyarə:

– Sən də, ay nənə... – dedi. – Indi neynirsən o kişini?

Gülzar arvad:

– Yapışajam yaxasınnan, – dedi. – Deyəjəm, yaxşı, biz bilmədik Şuşanın qədrin, bə, sən niyə bilmədin Şuşanın qədrin, a köpəy oğlu?! Hıy?!

Səyyarə, sulanmış gözləri də səsi, nəfəsi kimi sızıldayan qaynanasının hərdən beləcə yaddaşı ilə qabaq-qabağa durmağına öyrənmişdi:

– Eh, ay nənə... Indi hərə öz hayındadı... – Sonra göz görəti Səyyarənin gözlərinə işıq gəldi (Əbilinin gələcək futbol məşhurluğunu xatırlayanda həmişə də belə olurdu, arvadın gözlərinə beləcə işıq gəlirdi). – Qoy bir, Əbili başlasın oynamağa, nə var ki, səni aparajam Isveçrəyə!..

Səyyarənin bu sözləri arvada elə təsir elədi ki, az qaldı, hansısa professorun əvəzinə gəlininin yaxasından yapışsın, gəlinini söyüb biabır eləsin:

– Isveçrəni neynirəm, az, mən? – Sonra qışqırdı: – Şuşanı ver mənə!.. Şuşanı!..

Elə bil, Şuşanı ermənilər yox, Səyyarə tutub saxlamışdı və heç kimi də ora buraxmırdı...

XXVI

O dəhşətli, o ağlasığmaz, inanılmaz hadisə iyunun 1-də baş verdi – birdən-birə, qəflətən baş verdi və o xəbərin həqiqiliyinə inanmaq mümkün deyildi.

Buzovna Fəhlə Yataqxanasının həyətindən cənazəsi qaldırılan 17-ci şuşalı, belə bir aqibəti sidq-ürəkdən arzulayan Cümü (Qızıl Diş Cümşüd) yox, Eysebio oldu.

O dəhşətli hadisə təkcə yataqxana camaatını, orda-burda məskunlaşmış və o tükqabardan xəbəri eşidən başqa şuşalıları yox, təkcə Yataqxananın qonşuluğundakı Buzovna sakinlərini, Eysebionun futbolçu yoldaşlarını, məşqçilərini də yox, elə bil, bu həyəti, bu həyətdəki o beşmərtəbəli binanı, o iydə ağaclarını, o qoca zeytunu, o kranı, elə o qazanxananın özünü də canlı bir varlıq kimi sarsıtmışdı, elə bil, Fəhlə

Yataqxanasının o həyəti birdən-birə titrəyişlərinin arası kəsilməyən gözəgörünməz bir zəlzələyə düşmüşdü – o həyət də bu bəd xəbərdən uçunurdu.

Mayın 28-i – bayram günü keçdi, 29-u, 30-u, 31-i də keçdi, Surxay Bayraqdarın o üçrəngli bayrağı Yataqxananın həyətindəki qazanxananın damında eləcə dalğalandı, iyunun 1-də Surxay saat 10 radələrində yenə tut ağacı ilə qazanxananın damına dırmaşıb bayrağı çıxardı və aşağı düşürüb, əvvəlcə evə aparmaq istədi, sonra fikirləşdi ki, günü günə satmasın, bayrağın təmirini elə indidən başlamaq lazımdır və ucluqdan başladı – dəmir ucluğu dartıb çıxartdı, bayrağı qəzetə, sonra da səliqə ilə sellofana büküb, qazanxananın divarının dibində yerə uzatdı, ucluğu təzədən nikel vurdurmaq üçün, avtobusa minib Mərdəkana getdi – qalayçı Mərdəkanda idi.

Və o dəhşətli hadisə də həmin iyunun 1-də, günorta saat 12 radələrində baş verdi.

Həmin gün Əbülfət məşq bazasında səhər idmanından sonra elektrik qatarına minib Buzovnaya gəldi və o saat onun başına toplanmış yeniyetmələr Əbülfətə heç otaqlarına qalxmağa da imkan vermədilər (sonralar Kamança Tanrıverdi deyirdi: «O yazığı əcəl girləyirmiş...»), həyətdə yenə gözəl bir futbol başladı.

Cəmilə beşinci mərtəbədəki pəncərədən həyətə baxırdı.

Əbülfətə elə gəlirdi ki, hansı simsiz teleqrafsa, onun gəlməyini o saat Cəmiləyə xəbər verir, çünki elə həyətə girəndə – hələ futbol hay-küyü (və sevinci) başlamamış – görürdü ki, Cəmilə o pəncərədən baxır və yüz faiz – buna heç bir şəkk-şübhə yox idi – Əbülfətin yolunu gözləyir.

Cəmilənin o pəncərədən eləcə onun yolunu gözləməyi Əbülfət üçün futbol oynamağında məşqlərdən, səhər idmanlarından, baxdığı futbol videolarından qat-qat artıq bir şey olmuşdu – Cəmilənin onun yolunu gözləməsi Əbülfətin içində elə bir hissiyyat yaratmışdı ki, onu futbol meydanında eləcə oynadan, hər oyunda gözəl qollar vurduran da, bax, həmin o hissiyyat idi.

O gün də – 2003-cü il iyunun 1-i – o cür adi (və qeyri-adi) gözəl bir gün idi, həyətdə futbol başladı, adamlar yavaş-yavaş yığışdı və zərbələrin birindən sonra top qazanxananın damına düşdü. Əbülfət özü qaçıb bir göz qırpımında tut ağacı ilə yuxarı dırmaşdı – elə bil, o baxışların altında hər şeyi özü eləmək istəyirdi – qazanxananın damına atıldı və diyirlənib damın küncündə dayanmış topu götürmək istəyəndə ayağının altındakı daş qopdu və Əbülfət o daşla bir yerdə qazanxananın damından yerə yıxıldı.

Əbülfət uzuqoylu o bayrağın üstünə düşdü.

Bayrağın dəstəyinin ucundakı zubul Əbülfətin sinəsini deşib düz ürəyinə girmişdi...

XXVII

Eysebionun ölüm xəbəri gəlib Bolelşik Bufetçi Ibadullaya çatanda, bu nəhəng kişi kövrəlib az qaldı, uşaq kimi ağlasın. Həmişə əlində olan böyük əl-üz dəsmalı ilə peysərinin, sinəsinin tərini silə-silə:

– Alə, – dedi. – Allah, elə bil, seçib aparır bir-bir!.. Alə, bilirsən necə futbolist olaceydi o bədbəxt?! – Sonra şalvarının dal cibinin düyməsini açdı və həmişə xüsusi xərclər üçün ehtiyatda saxladığı əzik-üzük və tərdən nəm çəkmiş zərfi çıxarıb içindəki dörd əllilik dollardan birini çıxardaraq oğlu Ağasəlimə uzatdı. – Alaginən. Get, bir dənə toğlu alginən, apar ver onlara, qoy Eysebio üçün ehsan versinlər...

Ağasəlim əyninə ağ xalat geyib bufetdə müştəriləri yola salmaqda atasına kömək edirdi və indi, bu istidə təzədən paltarını dəyişməliydi, Zabratla Maştağanın arasındakı qoyun bazarına gedib heyvan almalıydı, sonra da o heyvanı Buzovnadakı Fəhlə Yataqxanasına aparmalıydı...

Bolelşik Bufetçi Ibadulla Ağasəlimin narazı sifətinə baxıb təkrar etdi:

– Get, oğlum, get... Qoy, bir savabı da sənə düşsün...

Və Ağasəlim əllilik dolları götürüb bufetdən çıxanda Bolelşik Bufetçi Ibadulla oğlunun ardınca qışqırdı:

– Alə, alver elə, qoyun böyük olsun!..

Ağasəlim yenə narazı-narazı atasının puçur-puçur tər süzülən sifətinə baxdı, yəni ki, mən nə vaxtdan bəri pulu göyə sovuran olmuşam?

XXVIII

Əbülfəti iyunun 2-də dəfn etdilər.

Əbülfətin cənazəsini otaqdan götürüb həyətə aparanda, elə bil, dibinə qum tökmüsən, torba kimi sallanan ətsiz döşlərinin üstündən açıq sinəsini, üzünü cırmaq-cırmaq etmiş Səyyarə, Yataqxananın dəhlizində onu tutmuş arvadların əlindən buraxılıb Surxayın üstünə cummaq istəyirdi və batmış səsi ilə qışqırırdı:

– Sən girməliydin o bayrağınla bir yerdə qara qəbirə, sən!..

Arvadlar Səyyarəni güclə saxlayırdılar.

– Səni görüm bayrağınla bir yerdə gorbagor olasan, Surxay!.. Sənə gəldiyim gün başıma bir qara daş düşəydi mənim!.. Gorbagor olasan səni, Surxay, bayrağınla bir yerdə!..

XXIX

Molla Fərzəli (Fərzəli müəllim) həyətdə «Fatihə» verdi və Buzovna Fəhlə Yataqxanasının sakinləri, bu acı xəbəri eşidib gəlmiş başqa Şuşa qaçqınları, komanda yoldaşları, məşqçilər Əbülfətin cənazəsini qaldırıb Şuşalılar qəbiristanlığına tərəf üz tutdu.

Cəmilə uçuna-uçuna pəncərənin qabağında dayanıb həyətə baxırdı və uçuna-uçuna da pıçıldayırdı:

– Əbülfət... Əbülfət... Əbülfət...

Qəbiristanlığa ancaq kişilər gedirdi. Səhərin gözü açılandan Səyyarənin yanında olan Sona ilə Güllü arvad, heç olmasa, bir stəkan çay içməkdən ötrü otağa girdi və Sona qızının uçuna-uçuna pəncərənin qabağında dayanıb həyətə baxa-baxa yazıq Əbülfətin adını pıçıldadığını görüb əməlli-başlı özünü itirdi, səhərdən bəri Səyyarənin dərdinə ağlamaqdan qızarmış gözləri bərəldi:

– Az, Cəmilə?..

Cəmilənin, elə bil, nə anası ilə nənəsinin otağa girməyindən xəbəri var idi, nə bir söz eşidirdi, elə o cür uçuna-uçuna pıçıldayırdı:

– Əbülfət... Əbülfət... Əbülfət...

Əlbəttə, Əbülfətin ölümü hamı kimi, Sonanın da ürəyini yandırırdı, amma qızını belə bir vəziyyətdə görməyi bu cavan qadını, həqiqətən, çaşdırmışdı:

– Bu nədi az, nağayrırsan?

Cəmilə pəncərənin qabağından çönüb, az qala, hədəqəsindən çıxmaq istəyən dəli gözləri ilə onlara baxdı və bərkdən:

– Əbülfət!.. – deyə çığırıb özündən getdi.

Güllü arvad tələsik Sonaya:

– Az, qapını bağla, – dedi. – Camaat eşidər!..

XXX

Əbülfətin dörd nəfər komanda yoldaşı ağlaya-ağlaya mafanı qaldıranda və kişilər onların ardınca Şuşalılar qəbiristanlığına tərəf üz tutub həyətdən çıxanda Gülzar arvad Yataqxana blokunun qabağında iki əli ilə arıq baldırlarına vura-vura nəvəsinin dalınca qışqırırdı:

– Qız görməyən balam, hey!..

XXXI

Həmin gün axşam Molla Fərzəli (Fərzəli müəllim) «Fatihə» oxuyub qurtarandan sonra, bozarıb naməlum rəngə düşmüş nimdaş pencəyin, üst-üstə geydiyi iki köynəyin içində cılız vücudundan bir üşütmə keçdi və Molla Fərzəli (Fərzəli müəllim) fikirləşdi ki, buranın küləyində də bir qəbir soyuqluğu var.

Buzovna tərəflərdə xəzri ilə gilavar arasında hərdən dağ yeli deyilən külək əsirdi və Şamaxı dağlarından gələn bu külək qəfil başladığı kimi, qəfil də kəsirdi və həmin günün ikinci yarısında da birdən-birə dağ yeli əsməyə başladı.

Fəhlə Yataqxanasının həyətində, krantın arxa tərəfində, həmin üç qoca iydə ağacının altında Yataqxana camaatı, yaxın kəndlərdə adda-budda məskunlaşmış və Bayraqdarın oğlunun ölümündən xəbər tutmuş başqa şuşalı kişilər Əbülfətin yas məclisinə yığılmışdı.

Dərslər bitmişdi və keçən əyyamların (gözəl əyyamların) keçmiş hörmətli musiqi müəllimi kimi Kamança Tanrıverdi yaxınlıqdakı məktəbin müdirindən xahiş etmişdi və müdir də – sağ olsun! – qaçqınların xahişini yerə salmayıb yasa müəllimlər otağından, ayrı-ayrı siniflərdən altı uzun miz göndərmişdi. O mizləri elə həyətdəcə düzüb ehsan süfrəsi açmışdılar və Kamança Tanrıverdiylə Cümü o mizlərdən birinin arxasında yanaşı oturmuşdu.

Əbülfət Buzovna Fəhlə Yataqxanasında yaşayan şuşalılar arasında haqq dünyasına köçən on yeddinci adam idi və bu on yeddi adamın, azı, onunun «Fatihə»sini Molla Fərzəli (Fərzəli müəllim) vermişdi və əgər on beş il bundan əvvəl Şuşada Molla Fərzəliyə (Fərzəli müəllimə) deməydilər ki, bir azdan sən molla olacaqsan və Abşeronun Buzovna deyilən bir kəndində milçək kimi qırılan yürdsuz-yuvasız şuşalıları bir-bir haqq dünyasına yola salacaqsan, qırx ildən artıq məktəbdə tarixdən dərs deyən bu müəllimin saçları qabarıb papağını deşərdi.

Molla Fərzəli (Fərzəli müəllim) Fəhlə Yataqxanasının, bax, bu həyətində «Fatihə»lərini verdiyi o rəhmətlikləri bir-bir gözlərinin qabağına gətirdi və yanında oturmuş, bütün günü susub bir kəlmə də söz deməyən Surxayın quru heyva kimi

sıxılıb büzüşmüş sifətinə baxdı və birdən-birə, elə bil, kimsə tamam açıq-aşkar kişinin qulağına pıçıldadı ki, Molla Fərzəli (Fərzəli müəllim), burada növbəti ölən şuşalı – 18-ci şuşalı, bax, bu bədbəxt Bayraqdar olacaq.

Bu qəfil hissiyyatdan Molla Fərzəlinin (Fərzəli müəllimin) bütün vücudundan növbəti bir üşütmə keçdi və bu hissiyyatı özündən uzaqlaşdırmaq üçün, yerində vurnuxub üzünü camaata qulluq eləyən cavanlara tutdu:

– Yeməyi gətirin, camaat «Bismillah» eləsin...

Məclis əhlinə Əbülfətin komanda yoldaşları xidmət edirdi və bu cavan oğlanlar elə cidd-cəhdlə və sidq-ürəkdən xidmət edirdilər ki, bu dəqiqələrdə o rəhmətlik oğlanın ruhu onları görürdüsə, şübhəsiz ki, qürurlanırdı.

Səhərdən bəri susub heç nə danışmayan Cümü (Qızıl Diş Cümşüd) birdən dedi:

– O uşaq, bədbəxt, gərək belə ucuz ölümün qurbanı olmayaydı...

Kamança Tanrıverdi:

– Qağa, – dedi. – Ölümün ucuzu, bahalısı olur?

Cümü filtrsiz siqaret çəkməkdən iki barmağının arası sapsarı saralmış əlini neçə gündən bəri qırxmadığı sifətində gəzdirə-gəzdirə:

– Nə bilim... – dedi.

Plovun düyüsünü gətirdilər, sonra qarasını gətirib mizə düzdülər və Kamança Tanrıverdiylə Cümünün qabağına qoyulan qara boşqabında şabalıdın, albuxaranın, yağlı ət tikələrinin arasında sümüyü qırılmamış bütöv bir maça da var idi və o bütöv maça ətinə baxanda, qəribədir, birdən-birə, bir-birindən xəbərsiz, ikisinin də – Cümünün də, Kamança Tanrıverdinin də – yadına Şuşa düşdü. Niyə belə oldu? Bunun səbəbini yəqin nə Kamança Tanrıverdi bilirdi, nə də Cümü, amma olanı bu idi ki, birdən-birə, həyatlarının indi əlçatmaz, ünyetməz bir uzaqlığında qalmış məqamlarında Şuşa bulaqlarının başında – Isa bulağında, Turşsuda, Səkili bulaqda, Daşaltında qurduqları, yeyib-içdikləri məclislərin ab-havası onların ikisinin də içindən ötüb keçdi.

Kamança Tanrıverdi başı ilə qara boşqabına işarə edib və açıq-aşkar o bütöv maçanı nəzərdə tutaraq Cümüyə:

– Qaradan götür... – dedi.

Cümü də elə o bütöv maçanı nəzərdə tutaraq:

– Yox, əvvəl sən götür, sonra... – dedi.

Kamança Tanrıverdi:

– Ə, mən sənnən böyüyəm, götür... – dedi.

Və bu vaxt onlarla üzbəüz, amma bir az kənarda – mizin küncündə oturmuş rusa oxşayan bir nəfər (Vasili Kuzmiç) qaşığı uzadıb o bütöv maçanı götürdü və ədəb-ərkan ilə öz qabağındakı plovla dolu boşqaba qoydu.

Kamança Tanrıverdi bir az pörtüb yavaşdan:

– Ə, bu kimdi belə?– soruşdu.

Cümü:

– Hər kimdi... – dedi. – Halalı olsun...

Vasili Kuzmiç isə o maçanın əti ilə plovun düyüsünü ləzzətlə yeyə-yeyə bir daha əmin olurdu ki, dünyada azərbaycanlılardan dadlı xörək bişirən millət yoxdu və həmin anlarda Vasili Kuzmiç fəxr eləyirdi ki, o da bu gözəl azərbaycanlılar kimi müsəlmandı...

Və elə bu vaxt heç kimin gözləmədiyi bir hadisə baş verdi.

Bayraqdar Surxay birdən-birə yerindən qalxdı və iti addımlarla camaatın arasından keçib uzaqlaşdı.

Məclisdəkilərin bir qismi təəccüblə onun ardınca baxdı, çünki Bayraqdar həyətin aşağı başındakı tualetə, ya Yataqxana blokunun qapısına tərəf yox, qazanxanaya tərəf getdi və çox çəkmədi ki, əlində tutduğu bayraqla geri qayıtdı və bayrağı məclisin qənşərindəki iydə ağacının budaqlarının arasından uzatdı.

Sonra Surxay keçib Molla Fərzəlinin (Fərzəli müəllimin) yanında bayaqkı yerində oturdu və o dəm Surxay, elə bil, başqa bir dünyadan zühur etmiş səssiz-səmirsiz bir məxluq, çəkisiz kölgə kimi bir şey idi.

Dağ yeli qoca iydənin budaqları arasında yüngülcə səs sala-sala bayrağı yellədirdi.

Məclis əhlinin boğazından tikə keçmirdi.

Bu an, gah Molla Fərzəlinin (Fərzəli müəllimin) yanında oturmuş Surxaya, gah da dağ yelinin eləcə səslə-küylə yellətdiyi o bayrağa baxan Kamança Tanrıverdinin ürəyinə, elə bil, iynə sancdılar və Kamança Tanrıverdiyə elə gəldi ki, indicə Ustad Məşədi Müzəffər Ağanın kamançasının simləri – dörd simin dördü də birdən qırıldı və o kamançanın xərəyi bir də heç vaxt sim saxlaya bilməyəcək.

Cümü, elə bil, öz-özünə pıçıldadı:

– O zubulu damda mən tapıb verdim, o bədbəxt də vurdu...

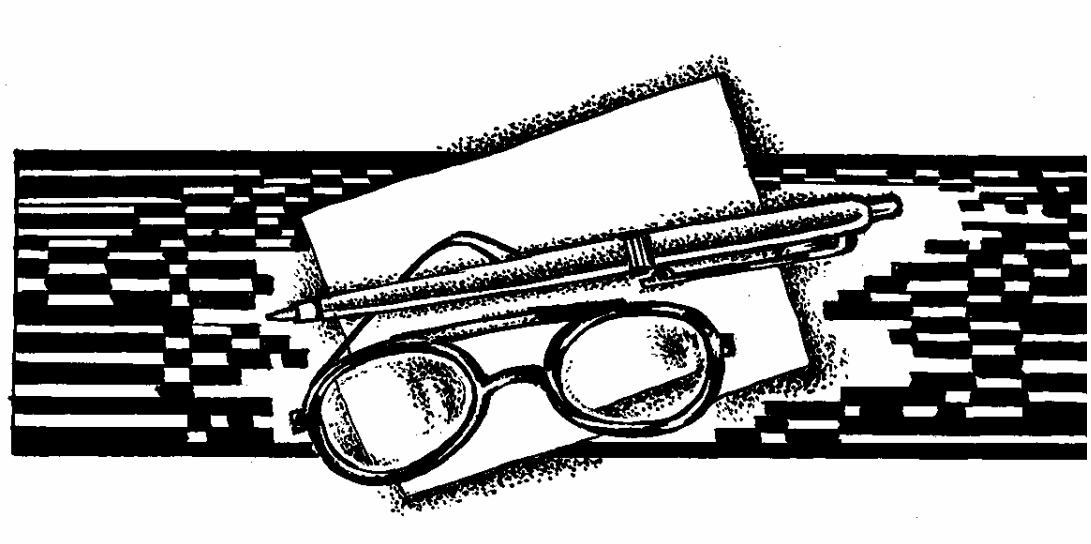
Kamança Tanrıverdi:

– O vurmayıb, əcəl vurub, – dedi.

Təkcə Vasili Kuzmiç öz taleyindən razı halda həmin qoyun maçasının ətini ləzzətlə yeyib qurtarmaq üzrə idi və onun dünyanın hər üzünü görmüş göy gözləri indi də qara boşqabında təzə bir ət tikəsi axtarırdı...

12 – 17 iyun 2004.
Moskva – Bakı.

KİNOPOVESTLƏR

OX KIMI BIÇAQ

